

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

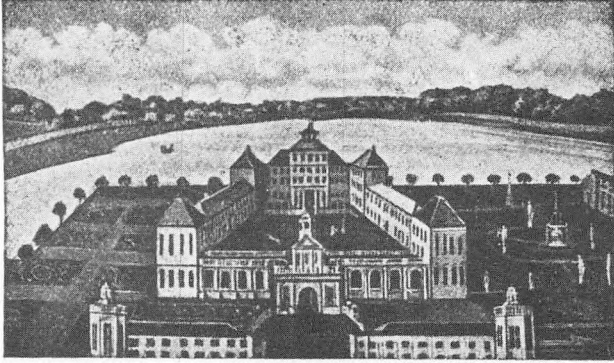
HISTORISK FORENING

FOR

GRAASTEN BY OG EGN

1981

Billedet, der viser Gråsten Slot
ca.1750, har foreningen modtaget
som gave af Ahlmannstiftelsen

HISTORISK FORENING
FOR
GRÅSTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 1981

Indhold

Æ hjuler i Dalsgaard	side 3
Et 50 års jubilæum	side 21
I Adsbøl præstegård 1864	side 34
Årets gang 1980	side 57
Til medlemmerne	side 64

Æ hjuler i Dalsgaard

I 1904 nedskrev hjuler C.P.Christensen, Dalsgaard nogle erindringer. Dels fra krigen 1864, hvor han deltog i hele felttoget og dels fra årene 1870-71, hvor han flygtede til Danmark for at undgå at blive indkaldt til militærtjeneste i den tysk-franske krig.

I lokalhistorisk arkiv har vi en kopi af disse erindringer, og vi bringer på omstående sider et uddrag af dem, der omhandler flugten fra Dalsgaard og opholdet i Danmark. C.P.Christensen opterede for Danmark og blev dansk statsborger, men da dette - efter hans hjemkomst efter krigen - medførte en risiko for at blive udvist, søgte han tysk statsborgerskab, og fik det i 1884.

C.P.Christensen er født 12.3.1839. Han deltog som nævnt i hele krigen 1864. Efter tilbagetoget fra Dannevirke, blev hans regiment overført til fæstningen, Fredericia, og var her og på Fyn til krigens afslutning. Han kom hjem til Dalsgaard i august 1864, hvor han var travlt beskæftiget i sit værksted som hjul- og karetmager.

I C.P.Christensens erindringer har vi ændret stavemåden til vor tids retskrivning. Ligeledes er enkelte sønderjyske vendinger ændret, men ellers er stil og udtryksform bevarret.

Og så overlader vi ordet til C.P.Christensen.

Nu kom den tyske krig 1866. Preussen og Østrig, som tog de tre hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg fra Danmark, kom nu op at slås. Østrig tabte krigen og måtte afstå sin andel i hertugdømmerne til Preussen.

I denne krig fik vi gamle danske soldater lov til at blive hjemme, hvilket var i orden, da vi havde kæmpet mod preusserne.

Men i 1867 fik vi ordre til at møde i Gråsten, hvor vi blev ført ind i slotskirken og op til alteret for at sværge fane- den til den preussiske konge.

Der var ganske få som aflagde eden, de fleste ville ikke, og jeg heller ikke. Vi kunne så indtil videre gå hjem, til vi hørte nærmere.

Der kom så ordre til at møde i Åbenrå på rådhuset, hvor der var forsamlet en del højere preussiske officerer, som fik os til at aflægge ed til kong Wilhelm, da vi var løst fra vor troskabsed til kong Christian d.IX.

Herefter blev vi ført til Rensborg for at eksercere i syv uger, og det var noget af det værste, da vi skulle have pikkelhattene på. Vi blev strengt behandlede.

Den første aften vi kom til banegården, blev vi modtaget med musik og ført ind i en stor bygning, hvor vi måtte klæde os af for at blive synet af lægen. Derefter blev vi indkvarterede i kasernen.

Næste dag begyndte det preussiske soldaterliv, og det smagte ikke godt. Jeg og nogle flere blev hjemsendt efter fire uger. Jeg skulle ellers have paraderet fem dage, hver morgen kl. 5 ved underofficerens seng med fuld oppakning, da jeg ikke havde pudset godt nok, og nu ville han lære mig det på denne måde.

Jeg slap for dette og var glad for at kunne rejse hjem, efter at jeg havde skudt 25 skarpe skud på skydebanen. Hvert

år skulle vi så møde til kontrolforsamling, og i 1868 blev jeg overført til Landwehr.

Alt så fredeligt ud, og ingen tænkte på krig før i juli 1870. Da læste vi i bladene, at franskmanden var ved at udruste sine store krigsskibe i Brest og Cherbourg, og det varede da heller ikke længe før krigen mellem Tyskland og Frankrig blev erklæret, såvidt jeg husker den 15 juli.

De gamle danske soldater blev nu urolige, de ville ikke gerne med preusserne, som havde været deres fjender.

Min gamle krigskammerat, Nicolai, med tilnavnet skomager, og jeg bad Marcussen om at sejle os til Årø med fiskerkvasen. Og det lovde han os, men så turde han alligevel ikke. Nicolai tog sin familie i Uge, derfra til Vejle, hvor han mødtes med sin kone og datter, og sammen tog de til København.

Ifølge Wienerfreden kunne vi blive danske undersåtter, hvis vi rejste til Danmark inden 1. november 1870. Mange gjorde brug af denne ret og rejste til Danmark, men glemte at få deres papirer i orden, og de var derfor preussiske undersåtter, da de efter krigen kom tilbage.

Søndag d. 17 juli gik jeg til byen for at høre andres mening. Nogle var allerede flygtet bort. Andre ville med preusserne.

Om middagen spurgte jeg min far, hvad jeg skulle gøre? Han svarede, at det måtte jeg selv afgøre. Om eftermiddagen tog jeg så min kone og datter med i min sejlbåd, og vi styrede med vestlig vind til Holnæs.

Her var det den gamle bedstemors fødselsdag, og der var mange gæster fra Lyksborg, Bokholm, og Holnæs. Ingen af gæsterne anede noget om mine planer. Jeg så, at der kom en lille jagt fra Flensborg. Jeg gav min svoger besked om at sejle ud for at høre, hvor jagten skulle hen, og om skipperen ville tage mig med?

C.P.Christensen fortæller i sine erindringer, at han ved hjemsendelsen efter krigen 1864 fik udbetalt munderingspenge, og " - jeg købte mig en ny klædning og lod mig fotografere hos M.Kriegsmann i Flensborg." Det er billedet, der blev taget i 1864, vi her kan bringe.
(Privat eje.)

Min svoger kom tilbage med den besked, at jagten gik til Fåborg og Fejø, og skipperen ville nok tage mig med.

Når han havde klareret ved Holnæs, ville han godt tage mig ombord. Jeg tog så afsked med de nærmeste, men sagde ikke noget til de øvrige gæster.

Jeg fik en del fødselsdagskager med, og sammen med min svoger og endnu en mand sejlede vi uden om Holnæs. Da vi var kommet et stykke ud fra broen, havde gæsterne fået at vide, at jeg ville flygte, og de vinkede til afsked. Jeg hørte senere, at de der var tysksindede havde sagt, at hvis de havde fået det at vide noget før, så skulle jeg ikke være kommet afsted.

Jagten blev ved at sejle. Jeg troede først, at skipperen ike vovede at tage mig med, men ude ved Borrehoved halede han sit storsejl ned for at stoppe farten. Jeg beordrede, så begge årer ud for at indhente jagten. Jeg kom ombord, og min svoger sejlede min egen båd tilbage til Holnæs.

Da vi sejlede forbi Dybbølbanke, gik solen ned, og den gamle kampplads skinnede så rød som blod. Jeg tænkte ved mig selv, hvad det mon var varsel om. Ligeledes tænkte jeg på min kone og lille datter, og om jeg skulle få lov at besøge Dalsgaard igen. Det kom til at vare over et år. Vi sejlede så uden om Als. Skipperen lavede æggepandekage til mig, og vi spiste tillige mine fødselsdagskager, og jeg gav mig til at styre. Skipperen spurgte, om jeg havde været til søs. Jeg svarede, at det havde jeg ikke, men at jeg var vant til at sejle med en båd.

Han mente, at jeg styrede godt, og bad mig passe roret til jeg blev kold, så kunne jeg komme ned at sove i hans køje. Han og sønnen gik så til køjs. Vi skulle ankre op ved Avernakø, hvor skipperen havde hjemme.

Kl. 6 næste morgen var jeg med skipperen i land for at få morgenkaffe hos hans kone.

Jeg husker endnu, at da vi sejlede mellem Als og Frø, mødte vi den tyske toldkrydser, og jeg gemte mig så godt jeg kunne for ikke at blive nuppet, da min samvittighed jo ikke var helt ren.

Da vi kom til Fyn, kom personalet fra den danske toldkrydser ombord. De kom ned i kahytten for at tale med mig og for at få noget at vide fra Slesvig. Skipperen kendte godt de gamle kontrollører, der tidligere havde været på Holnæs. Han fortalte meget om dem, som jeg også kendte godt, og han føjede til, at når Slesvig igen blev dansk, så ville han søge ansættelse på Holnæs.

Mandag formiddag sejlede vi til Fåborg i et meget smukt vejr. Jeg gav skipperens søn tre mark i drikkepenge, og jeg tog en hjertelig afsked med dem begge, og gik så i land på Fyn.

I Fåborg fik jeg et meget smukt logi i en beværtning lige ved havnen, og fra min stue var der en dejlig udsigt over vandet. Et par bønder fra Als boede også der. Jeg opdagede, at jeg havde taget mine nøgler til hjemmet med, dem sendte jeg nu tilbage til min kone med dampskibet "Diana". Mange både fulde af slesvigere, som ikke ville med preusserne i krig, kom fra Als til Fyn, så der blev fyldt med folk der søgte arbejde. Jeg hørte nogle fynboer sige, at det var folk som hverken ville med tyskerne eller danskerne, og at vi skulle kastes i vandet.

Jeg opholdt mig i Fåborg i tre dage og gik så tilfods til Odense.

Undervejs tænkte jeg på mine kære børn i hjemmet, og det faldt mig svært at vandre her i det fremmede, efter jeg i mange år havde arbejdet selvstændigt. Jeg erindrede mig mine ungdomsår, hvor jeg rejste langt borte fra hjemmet, og ved alle disse tanker fik jeg tårer i øjnene.

Hen mod aften nåede jeg Odense, og jeg boede otte dage på Billes hotel, hvor jeg ventede på brev, post restante, fra mine børn.

Når jeg gik på banegården for at høre, om der var brev, så jeg alle de mange heste, tyskerne købte i Danmark, og så hvorledes de blev læsset i jernbanevogne. Senere blev denne udførsel af heste forbudt.

En dag stod jeg og så på en kirke, hvor der gik mange folk ind. Der skulle være bryllup. Fra et vindue var der en, der råbte, hvad står du der og kigger efter? Da jeg så mig om, opdagede jeg, at det var lærer Ingerhoff. Han havde skole lige ved siden af. Han fortalte mig, hvor han

boede, og jeg besøgte ham og hans kone flere gange. Han havde før været møllersvend på Munkemølle, men gik så på seminariet og blev lærer.

Da jeg havde fået brev fra min kone, rejste jeg med tog til Århus. På dampskibet fra Strib til Fredericia traf jeg en af mine gamle krigskammerater ved 7. kompagni. Han hed P. Schmidt og var fra Egersund. Han var en af dem, der på ingen måde ville aflægge ed til preusserne og måtte derfor straks i 1867 forlade landet.

Han var nu ansat ved jernbanen og havde denne dag tjeneste på dampskibet. Om middagen rejste jeg fra den gamle fæstning, Fredericia, som jeg ikke havde set siden 1864, og hvor jeg havde oplevet så meget.

Hen på eftermiddagen nåede jeg Århus, hvor min broder var lærer. Han tog imod mig på banegården. Han boede i Guldsmedegade, og jeg fik bolig hos ham. Af tøj havde jeg ikke fået meget med på min flugt.

Min broder, der havde ferie, ville rejse til sin forlovede i Vamdrup, og jeg kunne så i hans sted bo i hans lejlighed i fire uger, og han betalte kost og logi for mig. Jeg blev snart kendt med mange i Århus som fordreven Slesviger. Mest besøgte jeg kandidat Meiling, overlærer Meier og købmand Meiling. Hos den sidste kom jeg flere gange om dagen på kontoret, og ofte blev jeg indbudt til at spise aftensmad hos disse herrer.

Overlærer Meier og jeg spadserede ofte sammen, og hver dag gik vi på Børsen for at se de opslåede telegrammer, og altid lød de på, at preusserne havde sejret.

Men det blev sagt, at det var løgn, for efterretningerne kom over England, og England stod på tyskernes side.

Men det var alligevel sandt.

Min broder kom tilbage fra Vamdrup, da hans ferie var forbi. Jeg mente ikke, jeg kunne gå at drive længere, da

det også kostede en del penge, og da alle efterretninger fra krigen gik ud på, at det gik dårligt, besluttede jeg mig til at rejse til København, hvor jeg også var kendt. Jeg regnede med at få arbejde der, da jeg havde fået at vide, at der i hovedstaden skulle laves mange militær-vogne.

Der blev talt meget om, at Danmark vist skulle deltage i krigen på franskmændenes side. En nat mens jeg boede i Guldsmedgade, kom der mange soldater marcherende mod syd. Jeg toede bestemt, at nu ville det gå løs.

Jeg tog så afsked med min broder og alle mine venner i Århus. Jeg var meget taknemmelig for al den venlighed, de havde vist mig.

Jeg gik ombord i det pragtfulde dampskib "København" ved middagstid, og sent på aftenen nåede vi til hovedstaden. Det var et herligt syn, da vi sejlede forbi Helsingør, hvor der lå så mange fartøjer med lanterner. Ombord blev jeg kendt med en rig jøde, der gav mig mange oplysninger, hvor jeg muligvis kunne få arbejde.

Jeg fik logi i hotel "Carl d.XV." i Nyhavn. Det var et kendt sted fra min soldatertid i 1863. Her var jeg kommet sammen med skipperne fra hjemegnen.

Næste dag gik jeg ud for at bese staden, og jeg gik ind til en vognfabrikant på Christianshavn, som gav mig en daler, og hvis jeg havde været en fordreven slesviger, havde jeg fået to, sagde han.

Han viste mig ud til en vognfabrikant Larsen på Frederiksberg, og hvis jeg ikke fik arbejde der, så skulle jeg komme tilbage og få arbejde hos ham.

Jeg fik arbejde på Frederiksberg. Det var et stort værksted, og jeg boede i Allegade. Men det var lidt kedeligt at måtte arbejde i det fremmede, borte fra familien og eget værksted, hvor jeg havde så meget at bestille.

Jeg havde fået mit udslettelsesbevis fra landråden i Åbenrå, og jeg måtte nu have mine papirer i orden, hvorfor jeg søgte hjemstedsbevis på Frederiksberg.

Jeg fik ordre til at møde en aften i borgerrepræsentationen og fik her bevilget hjemstedsbevis, og der blev skrevet i bladene, at en slesviger havde fået hjemstedsbevis på Frederiksberg og nu uhindret kunne rejse hjem. Der var meget smukt på Frederiksberg. Det ene forlystelsessted ligger ved det andet, og man kan til enhver tid more sig helt udmærket. Jeg spadserede da også en lille tur hver aften, men havde meget andet at tænke på.

Sedandagen, den 2. september, var forbi, og det blev fortalt på værkstedet, at Napoleon var blevet teget til fange. En gammel saddelmager, der arbejdede på værkstedet, sagde, at det var den største løgn, for det var umuligt at en Napoleon kunne tages til fange. Men det var sandt.

Jeg var meget ked at det hele, for jeg kunne nok indse, at der ikke var mulighed for at rejse hjem, så længe tyskerne sloges i Frankrig. Men jeg kunne trøste mig med, at jeg var min egen mand, og at jeg ikke var tysk soldat.

På fabrikken lavede vi mange militærvogne og også landaere. Der blev arbejdet fra kl. 5 morgen til 7 aften, og alt gik til bestemt tid. Jeg fik nu lyst til at bo inde i selve København. Jeg kom til at bo i Store Strandstræde hos en vægter Lund.

Jeg arbejdede på marineværftet på Holmen, og var en slags formand, hvorfor jeg fik fem mark om dagen, de andre fik kun fire mark. Vi ophuggede linieskibet "Valdemar" og briggen "Tetis". Der var meget at lave.

Hver morgen stillede der flere hundrede mand til arbejde. De der ikke var brug for måtte gå hjem. Min gamle krigskammerat, Nicolai, arbejdede også på Holmen.

Han boede med sin kone og datter i Helsingørgade, og det kneb med at leve af den lille fortjeneste.

Jeg boede hos meget nette folk, men lejligheden blev lejet ud til to andre, så jeg måtte flytte og fik logi i Borgergade nr. 16 hos en jødemadamme Mose, hvor jeg boede, til jeg rejste hjem.

Der blev gjort meget godt for de flygtede slesvigere, og centralkomiteen gav mange penge til de der trængte. Præster og embedsmænd fik nok broderparten, men vi andre fik også noget. Også de kongelige gjorde meget godt. Hos kongen fik jeg 10 rdl. til jul og af kronprinsen 5 rdl. Hos enkedronning Caroline Amalie ligeledes 5 rdl. Og da jeg rejste hjem, fik jeg yderligere af enkedronningen 10 rdl., som hendes kammerfrøken Rosen lovede mig, da jeg en aften havde fået ordre til at møde på Amalienborg.

Nu kom den kære juletid, og med den en meget streng vinter. Det frøs så stærkt, at posten måtte befordres med isbåd over Bæltet, og man kunne køre og gå over til Sverige, og undertiden var det så koldt, at der ikke måtte arbejdes på Holmen.

Juleaftensdag løb jeg på skøjter på Sortedamssøen. Mine venner på Nørrebro meldte mig ind i skøjteløber foreningen og forærede mig skøjter. På isen var det meget fornøjeligt som på et marked.

Ofte kom jeg hos en købmand Reitpen, Nørrebro, hvor min ven lærer T. Beuschau fra Rinkenæs boede. Anden juledag blev jeg indbudt til et stort selskab hos en købmand Aagaard på Nørrebro, og på denne måde fik jeg tiden til at gå, men det var jo kedeligt for mig at være blandt fremmede og ikke hjemme.

På Holmen sled jeg tiden hen til Fastelavn, men syntes så, at det kunne være lige så godt at arbejde hos en mester. Jeg hørte jo ikke med til Holmens faste stok. Jeg

fik meget at se på marineværftet i den tid, jeg arbejdede der, som jeg ellers aldrig havde fået set.

Lige ved siden af, hvor jeg boede i Bogergade, var der en stor restauration. Her gik jeg hen hver aften og læste alle bladene og hørte nyheder fra krigen. Der så jeg i Adresseavisen, at der var arbejde hos karetmager Møller i Lille Helliggeiststræde, og næste dag gik jeg derhen og blev straks antaget. Jeg skulle have kost og logi hos min mester, men jeg beholdt min bolig, da jeg ikke ville bo sammen med svendene. Mester ønskede ikke, at jeg skulle rejse hjem, da han gerne ville beholde mig, men jeg længtes meget efter at rejse, da det for mig havde været en meget lang tid at være borte.

Oven på værkstedet var der et forgylderværksted, og i selve gården var et stort bogtrykkeri. I forhuset boede en lotterikollektør og mange flere. Jeg blev kendt med en grosserer der boede i huset. Han havde en kat der blev syg og døde, og jeg måtte lave en lille kiste til den, og katten blev så begravet i et hjørne ved Trinitatis kirke.

For længe siden havde jeg måttet melde mig på udskrivningskontoret, og jeg kom til at stå ved Københavns væbning og måtte eksercere i tre uger hver eftermiddag kl. 4 på Nørrefælle. Vi marcherede ud og tilbage med musik, og jeg blev nu rigtig kendt med københavnere.

Undertiden skulle vi også til skiveskydning på Amager, og de fine københavnere lod sig køre ud til eksercerpladsen i drosche eller lod et bybud bære deres gevær. Dette blev oberst Lehmann vred over. Han skældte dem ud og truede med at behandle og straffe dem som soldater. Disse herrer havde også en meget fin mundering. Jeg lånte min fra Frederiksgården, da jeg ikke havde til hensigt at blive i København.

Jeg traf en dag skipper P. Kjær's søn. Han var på besøg fra Amerika og opholdt sig nogle uger i København sammen med søsteren fra Dalsgaard. Gamle Kjær lå også med skuden i Nyhavn, og vi gik ofte i byen.

Nu var der blevet slutte fred mellem Tyskland og Frankrig, og jeg tænkte så småt på, om det ikke kunne lade sig gøre at rejse hjem for at ordne mine papirer, men jeg fik afslag. Efter at jeg havde været borte fra min familie i over et år, besluttede jeg så at rejse hjem uden tilladelse.

Sidst i juli 1871 fik jeg alle mine militærpapirer i orden, og ligeledes blev jeg forsynet med rejsepas, og så tog jeg afsked med kongens København og med alle mine venner der. Min mester, karetmager Møller sagde, at hvis tyskerne jog mig bort, så skulle jeg komme til ham, og min plads skulle til enhver tid stå åben.

Jeg kørte med drosche fra Borgergade til banegården, og derfra videre med banen. Da jeg kom over grænsen ved Vamdrup, blev der allerede talt meget tysk og snakket om krigen og sejren over Frankrig.

I toget traf jeg Petersen fra Holnæs. Han kom fra Jylland, hvor han havde en større gård i forpagtning. Han mente, det kunne være farligt for mig at komme hjem. Vi fulgtes ad til Flensborg, og han tilbød mig at køre med ham i lukket vogn til Holnæs, men jeg valgte at gå tilfods sammen med min kone, efter vi havde sejlet med dampskibet til Lyksborg.

Den dag jeg ankom til Flensborg, var der et stort tysk dyrskue, og af den grund var der fuldt af mennesker, som endnu var i glædesrus efter soldaternes hjemkomst fra Frankrig.

Jeg traf min gamle ven H.P. Jessen fra Rinkenæs, og han

sagde til mig: "tør Du nok komme hjem?" Han mente jeg havde valgt en uheldig dag.

Min kone og jeg gik ombord i dampskibet til Lyskborg, og her var også fuldt af mennesker. Jeg sad som i en musefælde, da jeg ikke vidste, hvorledes det ville gå mig. Skønt jeg længtes meget efter min kone og datter, så ønskede jeg mig i dette øjeblik hellere tilbage til det fri København. Samme aften kom vi til Holnæs, hvor jeg blev et par dage sammen med mine børn, men rejste så til Dalsgaard, hvor jeg igen begyndte min virksomhed, som min gamle far havde forrettet så godt han kunne i den tid, jeg var borte.

Jeg var godt kendt med en tyske sognefoged Godt i Rinke-næs, og jeg bad ham være mig behjælpelig med, at jeg kunne blive hjemme som dansk undersåt, da jeg havde alle mine papirer i orden. Han lovede at gøre, hvad han kunne til det gode.

Mange af de, der var taget til Danmark og nu kom hjem efter krigen, havde forsømt at blive slettet herhjemme og indskrevet i Danmark, hvorfor de måtte vandre i preussisk fængsel, idet de blev betragtede som tyske undersåtter.

For mig gik det godt til vi nærmede os jul. En søndag var jeg på jagt med min ven, gårdejer H.P.Jessen. Da vi kom hjem, havde gendarmen været der. Han havde spurgt om der var stjålet får hos os, og han havde også spurgt far, om han ikke havde en søn der dansk undersåt.

Jeg troede, at det var fordi jeg gik på jagt om søndagen, at gendarmen var interesseret. Svinehandler Niels Madsen, der kom på besøg, sagde: "Æ trouv it han gør etter får, men etter nouve helt andet." Og det viste sig, han havde ret.

Næste dag fik jeg ordre til at møde hos herredsfogeden, og han, kammerjunker Levetzau, befalede mig til at være ude af landet næste dags middag kl. 12.

Nu var gode råd dyre. Det sneede, så næsten alle veje var ufremkommelige. Om natten måtte fader og jeg op på loftet for at hente vor slæde ned, så jeg kunne komme til Åbenrå for at tale med landråden, der allerede havde fået besked fra herredsfogeden.

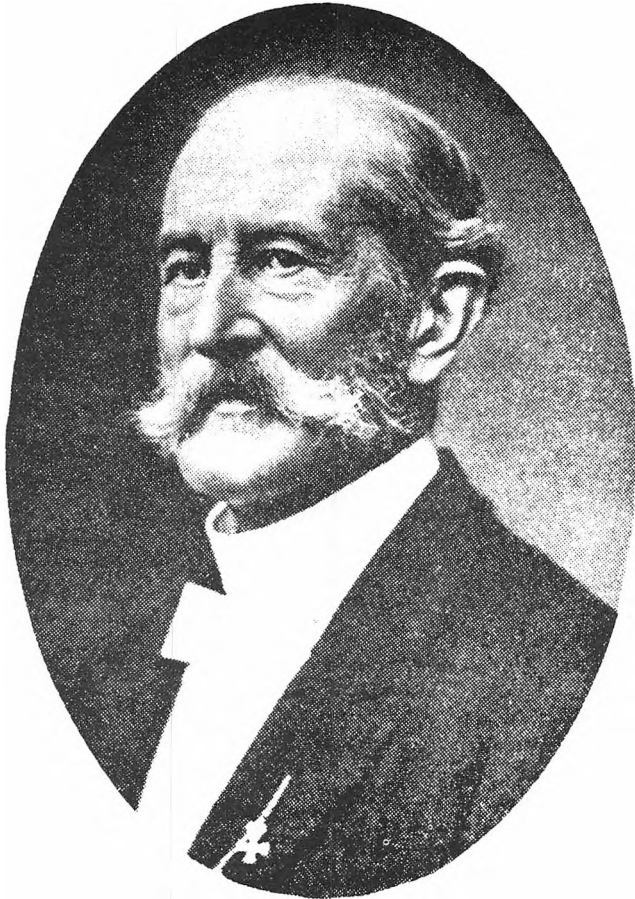
Landråden var meget god mod mig. Han gav mig lov til at blive hjemme endnu 14 dage, da mine børn var syge, og hvis det ikke var tilstrækkeligt, så behøvede jeg ikke at komme igen, men skriftelig give besked, så kunne jeg få 14 dage mere. Det var langt fra tilstrækkeligt, så jeg skrev og bad om længere tid. Jeg blev roligt hjemme og tænkte, det har ingen nød, men jeg var dog alligevel bange.

Når jeg gik på gaden i Gråsten, var jeg altid bange for, at herredsfogeden skulle se mig. Han havde kontor på Stadt Hamborg. (Nuværende hotel Gråsten.)

I foråret kom T. Beuschau hjem på besøg i Rinkenæs, og han besøgte også mig, da vi var kommet meget sammen i København. Han mente, det var uforskamte af mig, at jeg ikke havde opsøgt herredsfogeden og takket ham, at han lod mig blive hjemme så længe, skønt jeg kun havde fået lov i 14 dage af landråden.

Jeg kan ikke sige, at jeg havde stor lyst til at gå til herredsfogeden. Min ven lærer Beuschau fik mig med, da han skulle til Gråsten, og jeg gik ind og forstillede mig for herredsfogeden.

Da jeg så det ansigt, han satte op, vidste jeg på forhånd, hvad han ville sige. Han skældte mig grundigt ud og lod mig vide, at jeg straks skulle se at komme over grænsen, og hvis jeg gik til landråden, skulle jeg sige, at han,

Landråd Werner Carl Julius Gottlop v. Levetzau.

Han var uddannet som jurist i Kiel og gjorde indtil 1864 tjeneste i den danske administration. Efter krigen gik han i tysk tjeneste og blev 1865 amtmænd i Åbenrå. Fra 1866-1889 var han landråd. Han var ret populær i befolkningen. H.P.Hansen skriver om ham, at han viste forståelse for de vanskelige forhold og blev skattet som en retsindig og forholdsvis human embedsmand. Hans hjælpsomhed og venlighed mod C.P.Christensen giver også bevis herfor.

(Lokalhistorisk arkiv)

herredsfogeden, havde jaget mig bort, og hvis jeg fik lov på en eller anden måde at opholde mig længere, skulle jeg straks sige besked.

Jeg gik slukøret fra herredsfogeden, og den næste dag rejste jeg til Åbenrå. Jeg traf ikke landråden hjemme. Han kom ikke før kl. 9 om aftenen. Det var en lang ventetid. Landråden kom kørende i en lukket vogn, og da han steg ud, bad jeg om tilladelse til at tale med ham et øjeblik, da jeg havde ventet hele dagen.

Vær så god min ven, sagde han, kom med ind. Han bød mig en stol. og jeg fremsatte mit ærinde. Ja, sagde han, nu kan jeg kun hjælpe, hvis Du vil være tysk undersåt, og så må Du gøre skridt til at blive det, for så vil jeg give Dig tilladelse til at blive, indtil det er i orden.

Da jeg ikke havde lyst til atter at forlade mit hjem i Dalsgaard, tog jeg imod tilbuddet.

Jeg fik landrådets besked skriftlig med hjem, så herredsfogeden ikke skulle jage mig ud af døren.

Jeg talte med Gustav Johannsen, (redaktør af Flensborg Avis) og han mente, det ville være det bedste, hvis jeg blev overskrevet. I midlertid gjorde jeg endnu ingen skridt hertil, for jeg følte det næsten som en skam at sende mit danske hjemstedsbevis tilbage.

Der blev samlet en dansk-tysk kommission i Åbenrå, som skulle ordne papirer for optanter. Jeg rejste til Åbenrå, hvor jeg opsøgte den danske sekretær på hotel Danmark, og traf også den tyske Bezirksfeldwebel, som fik at høre, at jeg var udvist, hvortil han svarede: "Dass schadet Ihnen nicht."

Den danske sekretær beholdt alle mine papirer, som jeg senere fik sendt fra udenrigsministeriet i København, der tillige meddelte mig, at jeg uhindret kunne opholde mig i Slesvig, som enhver anden dansk undersåt.

Men der skulle atter komme besværligheder for mig. Mit hjemstedsbevis blev kasseret, skønt jeg troede, det var et af de bedste. Det var ikke nok, at det var udstedt af Frederiksberg kommune. Det skulle være udstedt af stiftamtmanden for København.

Efter meget skriveri fik jeg kancelliråd Jepsens søn, Hans Jepsen fra Rinkenæs, og som jeg kendte godt til at klare det for mig, da jeg ellers havde været nødt til at rejse til København. (Kancelliråd, tingskriver Jepsen havde været ejer af Benniksgård i Rinkenæs.)

Da landråden modtog det nye hjemstedsbevis, fik jeg befaling til at ansøge om en niederlassungskonsens (bosættelsestilladelse), og den fik jeg kort efter bevillivet, og jeg antog nu, at alt var i orden.

Jeg boede nu hjemme i Dalsgaard fra 1873-1883 som dansk undersåt. Så blev jeg bange for, at jeg kunne blive udvist. Årsagen var en "god ven", der ikke ønskede mig noget godt.

Jeg bestemte mig derfor til at gøre brug af landrådets tilbud om at blive tysk undersåt. Jeg skrev til regeringen i Slesvig og bad om at blive tysk borger, og fik svar tilbage, at der ikke var noget til hinder for dette, hvis jeg blev udslettet i Danmark.

Efter næsten et års forløb med mange skrivelser, blev jeg så i Januar 1884 tysk undersåt med samme rettigheder som enhver anden.

(Der er i artiklen nævnt "optere" og "optant", derfor et par ord til forklaring.)

Ved freden i Wien efter krigen 1864 fik Sønderjyderne indtil 1870 mulighed for at blive danske undersåtter (optanter). Da man troede på en snarlig genforening foretrak mange at optere, bl.a. for at undgå tysk militærtjeneste. Optionen krævede en midlertidig udvandring, hvorefter man, som vi har set C.P.Christensen gjorde, søgte bosættelsestilladelse. (Niederlassungskonsens)

Optanter havde ikke politisk stemmeret og måtte ikke deltage i "ophidsende arbejde", altså dansk arbejde. Optanter og deres børn, der også blev betragtet som optanter, kunne udvises uden varsel. Mange optanter valgte derfor tysk statsborgerskab.)

Huset i Dalsgaard, hvor C.P.Christensen boede og havde sit hjulmagerværksted.

Ejendommen synes at være udstykket fra gården Dalsgaard i 1765, på hvilket tidspunkt huset er opført, og i det ydre stort set uændret siden det blev bygget.

Ved ægteskab kom ejendommen i familien Christensens besiddelse i 1802, og det er nu femte generation, der bor der.

Som nabo til Rinkenæs Forfyr, der blev rejst i 1896, blev C.P.Christensen fyrmester. Dette hverv gik i arv til hans søn Hans Christensen i 1907, men da han året efter ved offentlig valg stemte dansk, blev han afskediget. I 1931 blev den nuværende ejer Claus Christensen, som tredje generation af familien, fyrmester.

(Foto fra 1981. Lokalhistorisk arkiv.)

Et 50 års jubilæum

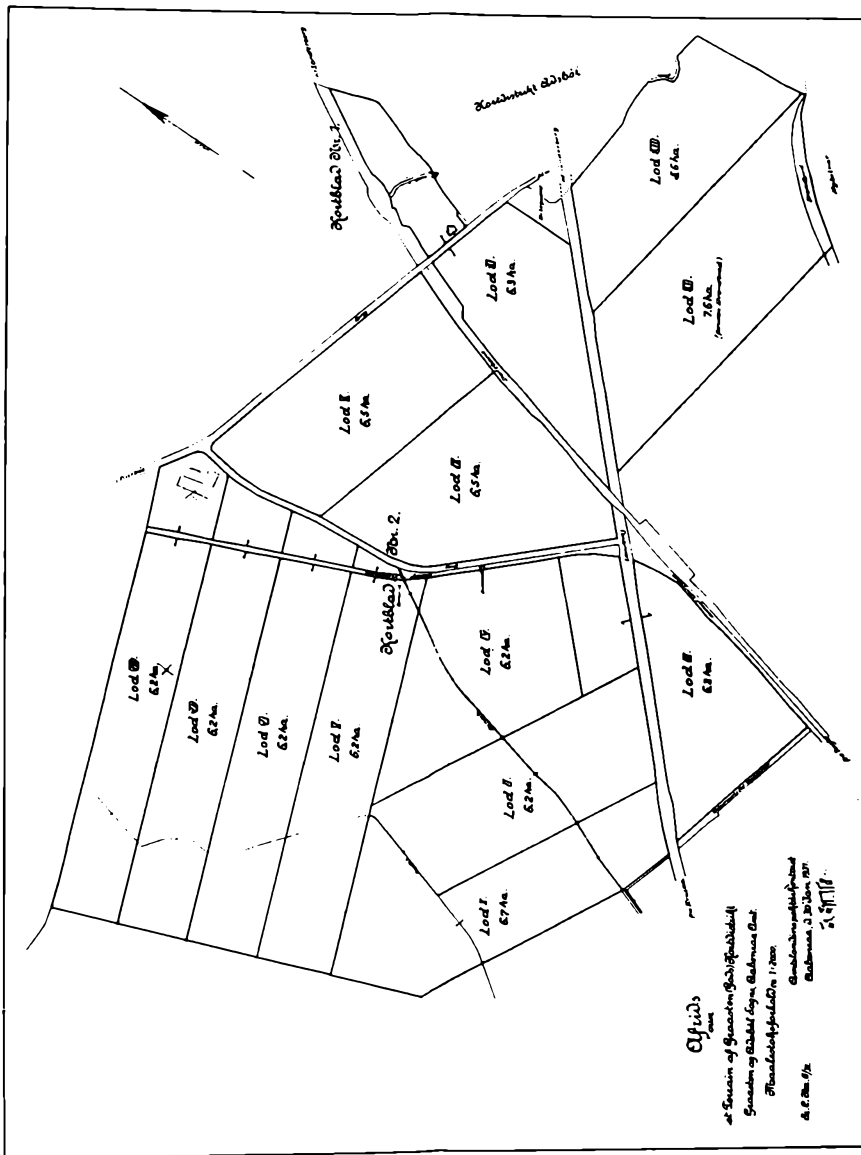
Udstykning fra Gråsten herregård.

Efter genforeningen i 1920 overtog den danske stat hertug Ernst Günthers besiddelser i Nordslesvig. Det var foruden slottene Augustenborg og Gråsten med et tilhørende skovareal på ca. 500 ha. tillige de to herregårde Fiskebæk og Gråsten med et landsbrugsareal ligeledes på ca. 500 ha. Overtagelsen fandt sted d. 21 april på Gråsten slot 1921. Købesummen var 3,5 millioner kroner, og måske var det nok 500.000 for meget, men den danske stat, der ifølge fredstraktaten kunne foretage ekspropriation, ønskede ikke at udnytte situationen.

Gårdene Fiskebæk og Gråsten blev lagt ind under domæneforvaltningen, senere Jordlovsudvalget, og indtil videre drevet af forpagtere.

Fiskebæk og herregårdens jorder havde oprindeligt været bønderjord, men allerede i 1600-tallet havde Ahlefeldterne begyndt deres jordpolitik, der gik ud på at samle store arealer og oprette ladegårde. Og med hård hånd blev landsbyer og gårde nedlagt. Landsbyen Fiskebæk blev nedlagt i begyndelsen af 1600-tallet, og gården af samme navn blev opført. Gråsten herregårds jord blev samlet af mindre gårde i Adsbøl sogn, og de tidligere bønder blev hovbønder og boede på små kådnersteder.

Landskabeligt ændrede Adsbøl sogn karakter. Hidtil havde der været større og mindre marker adskilt med levende hegn, nu blev hegn og jorddiger slettet, og sognet præget af de store herregårdsmarker.

Udstykningskortet fra 1931
(Lokalhistorisk arkiv.)

Krigen 1914-18 havde sat dybe spor i Nordslesvig. Under krigen var markerne blevet forsømt, og kvægbesætningerne på gårdene stærkt reduceret. Nybyggeri og vedligeholdelse havde også ligget stille. Mange mistede deres opsparede markformuer, og arbejdsløsheden var omkring 1930 et alvorligt problem. Noget måtte der gøres for atter at få hjulene igang.

Den danske regering vedtog, at der skulle foretages en udstykning af en del af de store domænegårde. Det ville give arbejde til mange ledige hænder blandt håndværkere og landmænd, og jorden ville blive udnyttet mere effektivt.

I 1930 blev der foretaget udstykning fra Buskmose og Fiskebæk, og i marts 1931 kom turen til Gråsten herregård.

I januar havde amtslandinspektøren udmålt 13 parceller på herregårdens jord. De lå langs det gamle amtsbaneterræn fra landbrugsskolen og ned til Sønderborg landevej på begge sider af vejen, der idag hedder Fiskebækvej.

Hver parcel var på 12-13 tdr. ld. Forpagter Lauesgaard på herregården rådede Jordlovsudvalget til at gøre brugene større, han mente, at de skulle være så store, at der kunne holdes to stærke heste til at bearbejde den tunge jord, men dette råd blev ikke fulgt.

Betingelsen for at komme i betragtning for at erhverve et af de nye brug var, at ansøgeren var 24 år, dansk statsborger og i besiddelse af en kapital på 2.000 kr. Når ansøgningen blev bevilliget fik ansøgerne tillige et byggelån på 9.000 kr. Dette lån havde en løbetid på 60 år.

Kortet på modstående side viser udstykningen fra Gråsten herregård 1931.

Til orientering af kortet, (drej bogen, så nord peger op) ser man i kortets nederste tredjedel landevejen fra Gråsten til Sønderborg. Statsbanesporet skærer landevejen i

en skrå linie fra syd mod nord, lidt øst for hvor Fiskebækvej munder ud i landevejen.

Den vej, der skærer igennem de fire nordligste parceller V,VI,VII og VIII, er den gamle amtsbane mellem Gråsten og Åbenrå. Skinnerne var fjernede, men selve strækningen lå som en vej gennem parcellerne. Vejen blev benyttet fra landbrugsskolen. Den var til stor gene for lodsejerne. De måtte således ikke sætte hegn over den, så køerne skulle trækkes over, og ligeledes måtte vejen ikke pløjes op. Først omkring 1955 blev amtsbanestrækningen ophævet, og jorden tillagt de pågældende brug.

En tynd streg på kortet, som fra syd til nord skærer gennem parcellerne I,II og IV er en gammel kirkesti.

Denne sti var der hævde på, og den måtte ikke pløjes om, og var således en ulempe. Kirkestien blev ophævet omkring 1938-39.

Parcel III, der havde jord både syd og nord for landevejen, blev ikke til et husmandsbrug. Jorden nord for landevejen blev fordelt mellem parcellerne I, II og VI, mens arealet syd for landevejen blev købt af forpagter Lauesgaard. Det er det område, der idag kaldes Teglkrogen.

Udover dette lån skulle der betales renter af jordværdien, der blev ansat til 7-8.000 kr. Renten af dette lån var 4%, men er flere gange ændret i årenes løb, og blev en overgang beregnet efter kapiteltakst.

28 februar kom så dagen, hvor de udmålte parceller skulle fordeles mellem ansøgerne. Jordlovsudvalget var mødt op med formanden Niels Frederiksen, ledsaget af det sønderjyske medlem Chr. Ernst Christensen, Asserballe. Betingelserne for overtagelsen og fordelingen af parcellerne blev læst op. Når flere ansøgere ønskede den samme parcel, skulle der foretages lodtrækning. I en pose var

der forskelligt farvede kugler, men det var den, der fik den hvide kugle, som havde ret til at vælge parcel.

DA lodtrækningen var endt, var de tretten jordlodder fordelt til følgende:

Andreas Callesen, Tombøl.	parcel nr. I.
Johan Klyhn, Dybbøl.	- II.
Jens Schmidt, Rønhave.	- IV.
Heinrich Thomsen, Mølmark	- V.
Jakob Nissen, Mølmark	- VI.
August Petersen, Dybbøl mark.	- VII.
Hans Kjer, Kiding.	- VIII.
Henrik Petersen, Sommersted.	- IX.
Jørgen Hansen, Øster Højst	- X.
Christian Hansen, Skovbøl.	- XI.
Alfred Carlson, Broager.	- XII.

Der var nu fordelt 11 parceller til nye husmænd. Parcel nr. III købte forpagter Lauesgaard, og parcel nr. XII fik gdr. Asmus Clausen som tillægsparcel til sin ejendom, "Den gamle præstegård."

Slutsedlerne blev underskrevet af de elleve unge landmænd, der på den tidligere herregårds jord skulle skabe sig en fremtid.

Og nu kunne de nye husmænd begynde. For byggelånet på de 9.000 kr. kunne og skulle der opføres både et stuehus og avlsbygning. Husmændene havde mulighed for at være medbestemmende for bygningernes udseende og indretning, men tegningerne skulle godkendes af arkitekt Jep Fink, Åbenrå. Christian Hansen, der fik parcel nr. XI, fik et gammelt kådnersted med jorden. Han fik så et mindre byggelån end de andre husmænd, og kunne for dette foretage den nødvendige ombygning.

Efter alle havde fået deres tegninger godkendt, kunne håndværkerne begynde. Allerede d. 22 marts ankom der byggematerialer. Det gjaldt også om at komme i gang, så de nye huse kunne stå færdige til høst, så avl og dyr kunne komme under tag. De fleste af husmændene var "plejsmand"

ved deres eget byggeri, og arbejdet skred rask frem. Blandt nybyggerne herskede der en optimistisk stemning.

Nøjsomhed og flid var hoveddyder, så det var ikke luksusbyggeri. Badeværelse og W.C. var ukendte begreber. Vand var ikke indlagt. Det hentede man ved en pumpe i gården eller i bryggerset. Elforsyning fandtes heller ikke, det fik man først i 1936, og da kun til lys. Først i 1946 fik husmandskolonien elkraft.

Tapetsering af stuerne sparede man også på. Væggene blev hvidtede, og ved forårsrengøringen i de første år fik væggene en gang frisk kalk, og når det gik højt, blev der klistret en papirbort op, hvor væg og loft mødtes. Indboet var også beskedent. Bord, stole og senge. Gulvtæpper en utænklig luksus.

En kakkellovn i stuen var, hvad der var af opvarmningsmulighed, men den var kun sjældent i brug. Man holdt til i køkkenet og lunede sig ved komfurets varme.

Stald og lade var bygget vinkelret på stuehuset med direkte adgang fra bryggerset. I stalden var plads til to heste. Det var der nu ingen af husmændene, der havde det første år. Man klarede sig med en, og som gode naboer hjalp man hianden, "spændte sammen" til der var råd til at anskaffe endnu en hest. Desuden var der staldplads til 5-6 køer, lidt opdræt og et par søer og nogle svin.

Den første sommer blev travl. Samtidig med byggeriet skulle sæden i jorden, roer såes og hakkes. Det blev som regel en arbejdsdag, der kun sjældent var under tolv timer, oftest længere. Når dagen så var endt, forestod der for de fleste af husmændene en lang cykeltur, for indtil de nye huse var færdige, boede husmændene i Kiding, Dybbøl og Broager. Andre havde lejet sig ind i et værelse i nabola-

get. Men alle tog besværlighederne uden at kny. De var glade, og som en udtrykte det: "Bedre var det at arbejde hårdt på sin egne tolv tdr. land end at gå arbejdsløs."

Indtægter var der ingen af det første halve år. Nogle havde lidt høns, og salget af æg til købmanden kunne hjælpe til at betale de mest nødvendige ting til husholdningen og petroleum til køkkenlampen.

Det tærede hårdt på den krævede startkapital på 2.000 kr. Og den skulle helst være i behold til indkøb af dyr, når høsten var i hus.

Men husmændene forstod at sætte tæring efter næring. Når der ikke var penge, ja, så lod man være at købe. En indstilling der gjorde det muligt for dem at komme igennem de første magre år.

I de forløbne år er de fleste af husmandshusene blevet ombygget og udvidet. Et enkelt står dog endnu uforandret, typisk for byggemåden af et husmandsted i 1931.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Men trods stor travlhed og trods små midler, så blev der også tid til lidt fest. Der blev holdt bryllup. Fire af de husmænd, der for 50 år siden tog en gerning op sammen med deres hustruer, kan nu i jubilæumsåret fejre guldbryllup.

Ved høsttid stod de nye ejendomme færdige. De næsten ens huse i røde sten lå på den bare mark omgivet af byggerod. Et stort oprydningsarbejde forestod inden der kunne anlægges haver og beplantning omkring husene. Den følgende sommer lå alle ejendommene omgivet af kartofler. En effektiv måde at få gjort jorden ren på til havebrug. Og den tredje sommer blev haverne anlagt. Frugttrær og frugtbuske plantet.

Det var spændende, da man skulle bringe den første høst i hus. En selvbinder var der ikke råd til at købe. To eller tre husmænd anskaffede i fælleskab en brugt aflægger. Med fælles hestekraft blev markerne mejet, kornet lagt på skår. Mand og kone gik så igang med at binde neg og skokke kornet. Indtil man havde fået markerne rensat med roer, var der mange tidsler i kornet, og det var ikke det helt store foldudbytte, der blev høstet de første år. Tærskningen blev klaret af et omrejsende tærskværk, hvor en traktor var trækraften. En enkelt af husmændene ville det første år spare denne udgift, så han tærskede sin første høst med plejl, det var ialt 46 tdr. korn. Bange for at arbejde var nybyggerne ikke.

Det var i landbrugskrisens tid, disse unge bønder begyndte. Indtægterne var meget små, så selv med stor sparsommelighed, kunne det knibe med at få balance i regnskabet. Alligevel blev husmændene allerede det første år sat til en skattepligtig indkomst på 1.000 kr. Krisehjælp kunne de som andre landmænd ikke få, da skæringsdatoen for en

sådan hjælp var sat til 31.3.1931, og husmændene havde officielt først fået deres ejendomme overdraget 1.4.1931. Hvor små priserne var, kan vi se af et par tal fra en regnskabsbog fra 1936. En tønde byg kostede da 8,-kr. Et slagterisvin 35-40 kr, og en kælvekvie ca. 200,-kr.

I 1933 oprettedes et svinereguleringsudvalg. Tre mand i hver kommune skulle forestå reguleringen, og kortene blev uddelt efter følgende regel.

Hvert landbrug fik 5 kort + 1 kort for hver 1.000 liter leveret sødmælk + 1 kort for hver 7 leverede svin + 1 kort for hver so. Svinekort blev en handelsvare. Nogle kunne ikke bruge deres kort, andre manglede, så det blev i høj grad tilbud og efterspørgsel, der bestemte prisen. Den kunne svinge mellem 5 kr. og helt op til 75-80 kr.

Men udgifterne var heller ikke store. På en smederegning fra 1931 til en af husmændene belyses pengenes forringede værdi med al tydelighed i de forløbne 50 år.

En ny spade kostede 3 kr. Og en kassevogn "med stjært og Skagle og malet" 290 kr.

Og skatterne trykkede ikke landbruget så hårdt. Hans Kjer betalte i 1933 i kommuneskat 36,50 kr. i kvartalet, heraf udgjorde kirkeskatten 10 øre.

Brændsel til et års forbrug i komfur og kakkellovn androg 250 kr., når husmanden købte træet på skovauktion og selv transporterede det hjem fra skoven.

Trods krisetid tabte husmændene ikke modet, og en vis kappestrid herskede. Alle ville de gerne, at netop deres roemark var den reneste, og man var stolt, når man efter høst kunne berette om et stort foldudbytte.

Det gik godt fremad i de følgende år. Jorden blev gjort ren ved den intensive behandling. Afgrøderne forbedredes, og besætningerne udvidedes. De der satsede på omsætning af avlen gennem svin klarede sig vel nok bedst, ikke mindst, da svinekortene indførtes. Det kom dem tilgode, der havde leveret flest svin, og de sidste par år inden krigen blev økonomien bedre.

Så kom krigen og besættelsen, og nu var det mere varer end penge det skortede på. Til selvbinderen blev sisalgarn afløst af papir, og på mange andre områder mærkede man varemangel og rationering. Men er der fødevarer rationering, er landmænd bedst stillede. Mælk og flæsk producerede man selv, og mel til bagning lod sig også fremstille. Madmæssigt var der ingen nød.

Bag mørklægningsgardinerne samlede man til en kop erstatningskaffe og hjemmebag, lyttede til radioen, som de fleste nu havde fået råd til og drøftede krigens gang. I husmandskolonien var naboforholdet godt. De der hjalp hianden ved markarbejdet mødtes i hiandens hjem. Var det en større fest, der blev afholdt, som da der senere kom runde fødselsdage, så blev alle indbudt.

Efter krigen gik det stærkt frem. Af stor betydning var det, at man i 1946 fik el-kraft. Der blev købt kværn, så man selv kunne male sit korn, og ikke længere behøvede at bruge en dag til at køre til "mølle" hos Laurids Nielsen i Gråsten. Vandpumpe og vand fik man også indlagt, og der blev anskaffet malkemaskiner. Alle disse forbedringer var med til at lette det daglige arbejde. Produktionen steg, de fleste byggede til, så der var plads til både større ko- og svinehold. Også mange af stuehusene fik bygget til. Familierne voksede, i alle hjem var der børn, der hjalp til i hus og mark.

Mennesker er forskellige, og forskelligt drev husmændene deres brug. Nogle interesserede sig mest for kvæg, andre for svin, som f.eks. Hans Kjer, der allerede i 1937 fik fremavl af svin. I 1948 blev han anerkendt som prøvecenter og i 1950 som avlscenter. Fra den nærliggende landbrugsskole kom eleverne for at se hans avlsdyr og for at lære svinebedømmelse.

Som mange af sine naboer måtte Hans Kjer bygge til. Først en lade og vognport i 1950. I 1953 en stor svinestald og i 1965 udvidedes stuehuset.

Siden 1977 har staldene været tomme hos Hans Kjer, men han er stadig efter 50 år aktiv landmand. Hvert forår tilsår han sine marker, og han sørger for at avlen bliver bragt i hus.

50 år er forløbet siden de elleve familier begyndte deres tilværelse som husmænd. De havde kun deres bare næver, men et ukueligt arbejdsmod. Men anden generation fulgte ikke i fædrenes spor. Børnene er spredt for alle vinde. Kun på en ejendom bor anden generation. Han er dog beskæftiget i andet erhverv og jorden forpagtet ud.

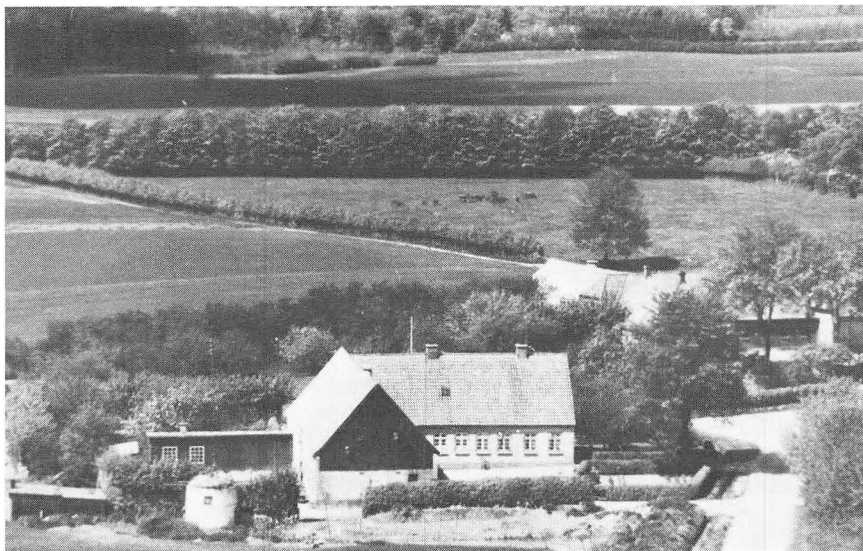
Af de elleve der begyndte i 1931, er somt nævnt kun Hans Kjer stadig aktiv, men to andre bebor endnu husene de byggede på den nøgne mark, men enten har de solgt eller bortforpagtet deres jord.

Det var en pioneropgave de elleve husmænd gik ind til, og de løste den til glæde for sig selv og til gavn for samfundet. De kan derfor nu med stolthed se tilbage på vel udført gerning, og de kan med god samvittighed nyde et velfortjent otium, hvor som en sagde: " Vi har aldrig haft så mange midler mellem hænderne, som nu hvor vi er folkepensionister ". Denne bemærkning siger også noget, om det samfund de har været med til at skabe.

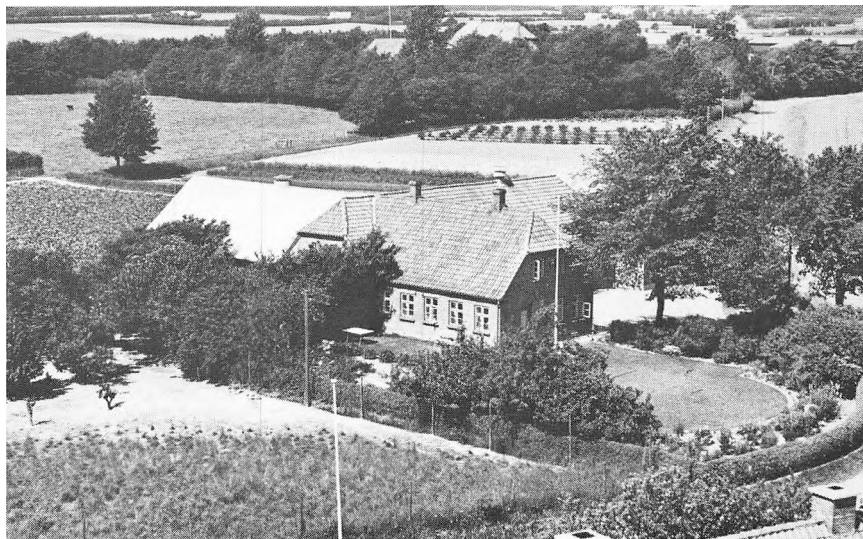
Tiden er nu i nogen grad løbet fra de små brug. Om kortere eller længere tid vil jorden måske blive drevet af en enkelt mand, og husene blive brugt til beboelse for folk, der er beskæftiget i Gråsten.

Men de pyntelige huse med haver og træer omkring vil længe vidne om et socialt eksperiment, der skabte arbejde og glæde til de, der i en trang tid, bosatte sig her.

Poul Andersen.

Der var ikke langt til naboerne. Luftfoto af Jørgen Hansen og Hans Kjer's ejendomme. 1954.
(Lokalhistorisk arkiv.)

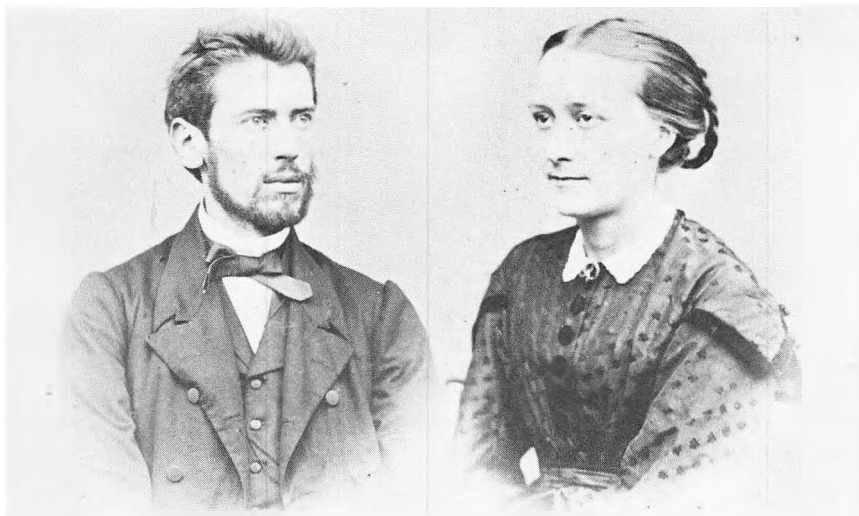

Hans Kjer's ejendom 1954. Der er tilbygget en svinestald mod vest. Have og beplantning ved huset er nu godt 20 år.
(Lokalhistorisk arkiv.)

I Adsbøl præstegård 1864

Kaster man et blik på rækken af præster i Adsbøl, ser man, at de som regel betjente deres menighed i en lang årrække. En enkelt var i embedet i 47 år. Den sognepræst, der i Adsbøl havde den korteste embedstid – undtaget en konstitution –, var pastor Henrik Georg Clausen Gad. Han blev udnævnt 26 juni 1862. To år senere 17 november 1864 blev han afskediget af den preussiske civilregering. Pastor Gads tid i Adsbøl faldt på et tidspunkt, hvor hans sog, Adsbøl-Gråsten fik krigen ind i hverdagen, uden dog at blive udsat for krigeriske handlinger, så var dog hver gård og hvert hus i sognet i et halvt år belastet af at have tyske soldater indkvarteret. Pastorinde Gad nedskrev i dagbogsform i breve til sin mor, hvorledes krigen greb ind i den ellers så fredelige præstegårds hverdag. Hendes beretning begynder 6 februar og slutter med et kort notat 26 juli. I den første tid skrev hun omtrent dagligt, men senere bliver der længere imellem, at hun har tid og kræfter til at nedskrive sine indtryk. Som dansk præstekone er det naturligvis ikke med varme følelser, at hun modtager indkvartering af de tyske tropper, og de besværligheder det medfører. Hun bliver vred, når soldaterne ikke opfører sig ordentligt, og hun taler anerkendende om dem, når de er høflige og ikke vil snyde hende. Et varmt venskab får præstefamilien til en ung tysk læge, der bor i præstegården i mere end tre måneder. Af beretningen får vi indtryk af, at præstekonen er en handlekraftig og uforknyttet kvinde. De følgende dagbogsoptegnelser er i sin helhed gengivet i Personalhistorisk Tidsskrift, 13 rk. bd.4. 1956. Vi har ment, at denne skildring fra en bevæget tid i Adsbøl måtte have interesse for vore medlemmer. Skulle dagbogen gengives i sin helhed, ville det sprænge årsskriftets rammer, hvorfor vi har foretaget et uddrag. Hvor noget er anbragt i (), er det en oplysning til forståelse af læsningen. Originalen er med den tids skrivemåde, som vi har ændret til vor tids retskrivning.

pa.

Pastor Henrik Gad (1825-86) og hustru Ida Gad f. Ivermoes (1835-1908). Henrik Gad var sognepræst i Adsbøl - Gråsten 1862-64. (Lokalhistorisk arkiv)

Adsbøl gamle præstegård. Bygget 1787 og brugt som præstegård til 1912. Ovenstående billede er fra 1905, og præstegården har sikkert set sådan ud i 1864, da familien boede der, og præstegården var centrum for de hændelser, der omtales i artiklen.

(Lokalhistorisk arkiv)

Onsdag morgen d. 9 februar 1864.

Min kære moder. Når Du får dette brev, ved jeg ikke, men nu vil jeg skrive, for så er det parat, når der lejlighed til at få det sendt. Og disse breve vil jeg gerne bede dig gemme til mig.

Lørdag eftermiddag d. 6 februar begyndte vor besværlige og sørgelige tid. Da fik vi sikker underretning om at vore krigere havde forladt skanserne (Dannevirke) og var på vej til Sønderborg.

I det minut brød tårerne frem af sorg over, at vor lille tapre hær så hurtigt, og for os uventet, havde opgivet Dannevirke, hvortil vi knyttede så overordentlige forhåbninger. Men til at sørge var der ikke tid.

Henrik gik ind til Gråsten. Jeg rømmede det nederste gæsteværelse, hvor vi sov, og fik sat to senge der. I spisestuen blev en sovesofa anbragt, så havde vi plads til tre officerer. ----

Derpå gik jeg over i Henriks gamle stue, og der fik jeg redt op til fire menige ved hjælp af halm, hømadrasser, lagener og tæpper. Da alt var ordnet, kunne jeg næsten ikke stå på mine ben, dels af legemelige anstrengelse og dels af sindsbevægelse. Sent kom vi i seng for så at blive banket op henved klokken 2. Henrik var i et nu ude af sengen og lukkede op for en enkelt mand. Det var underlæge Lütken, han havde i mørke lidt meget ved at finde vej til præstegården og var gruelig forkommen.

Han meldte, at der ville komme en dyrlæge Petersen, fire menige og lo heste. Vi skaffede dem hurtig god stærk kaffe. Varme i deres værelser, dunke i sengene, og glad var jeg over, at vi havde plads i orden til dem, og at jeg straks havde sørget for at være forsynet med brændt kaffe og brød.

Disse mennesker havde ikke været af klæderne i seks dage og var medtagne. De kunne nu sove fra 4 til 9, og ligeså de menige som imidlertid kom klattende en efter en.

Henrik måtte endog op til kroen, da alt var hvidt af sne, så de kunne ikke finde vej. I vognskuret blev der rømmet til hestene. Om morgenen fik jeg da endelig efter et godt morgenmåltid mine gæster på benene igen.

Henrik kørte ind til Gråsten for at døbe to børn, men i kirkerne lod han degnen læse. Anna (præstens kokkepige) kørte med for at skaffe mig kød. Imidlertid drog nu militær bestandig forbi. Vejen var kulsort. Så kom en dragon og tre mand ridende ind i gården, hvor jeg gik ud i den halv alen høje sne for at høre besked. Det var blot en bøn om at komme under tag, mens de fodrede hestene. De var så forkomne af det gruelige vejr, så jeg gik omkring for at se, hvor der var plads. I stalden var der fuldt, i vognskuret også, men så fik jeg dem ind i tærskeloen og sagde, at så kunne folkene komme ind i køkkenet. Der blev de bospiste, og en af dem takkede mig så inderligt.

Nu kom Poul (præstens karl) hjem med vognen, præsten og Anna var stået af, da vognen ikke kunne komme igennem. Anna kom først hjem, dyng våd og aldeles forkuet af at blive skubbet i grøften og ved at være vidne til al den nød og jammer.

I Gråsten var der forlængst udspist. Folkene kunne intet få. De kunne næsten ikke slæbe sig afsted, og en havde bedt Anna være så barmhjertig at bære hans gevær, og Anna rystede endnu, da hun kom hjem, over at have gået med det ladte gevær, da det tilmed var så gruelig glat, at mennesker og heste styrtede over hinanden.

Nu lavede vi i en fart store spande med varmt øl og kaffe-punsch, sort kaffe med sukker og brændevin, og store kurve med smørrebrød, og med dette gik Anna og jeg op på vejen, og skønt det kun var en dråbe i havet, så vederkvægede vi mange og fik så mange " Tak, tusind tak " af de dødtrætte mennesker, og vi agtede ikke på storm, snefog eller våde

ben, men blev så længe vi havde noget i huset. Til slut bar Poul en af vore store malkespande op, men så havde vi ikke mere, og vi skyndte os bort med vore tomme kurve og spande, da det ikke var muligt at udholde de længselsfulde blikke, når vi intet mere havde at give dem. Jeg havde straks, da jeg hørte om tilbagetoget, sat malkepigen til at brygge en tønde øl, men lidt måtte jeg jo gemme til den næste indkvartering, som måtte komme den næste nat.

Henrik var kommet os til undsætning ved udskænkningen, da det skulle ske i en fart, for ikke at sinke dem. Men det var et sørgeligt syn at se disse forkomne, dødtrætte mennesker gå fremad til videre anstrengelser. Og gale i hovedet var de, at de ikke havde kunnet få lov at slås, men nu måtte gå og lade fjenden følge dem i hælene, og ofte tilsætte kanoner og bagage, da hestene styrtede. ---

Dagen igennem kom der soldater til præstegården for at hvile og komme i ly, og sidst på eftermiddagen får man indkvartering. Det er en læge, underlæge, oberstløjtnant, major og en stabshornblæser samt 36 menige. De medbringer det rygte, at tyskerne kun er en mil borte.

Dagbogen fortsætter:

Men kære moder, tænk Dig 36 forsultne mænd, som blot længes efter mad og så hen at sove. En side flæsk blev stegt, otte store gryder kartofler og brød blev de bespiste med. 12 af gangen og så i seng. Det vil sige hele Henriks stue fyldt med halm og kapper.---

Det smagte dem, og man kunne sige, at de nød øjeblikket, var varme og glædede sig så ubeskriveligt til deres senge.--- Flere havde fået deres våde, lange støvler af. Så kommer der ordre, at nu skal de afsted straks.

Forposterne kan ikke holde, og tyskerne nærmer sig mere og mere.

Hvor var de fortvivlede de arme mennesker. Så blev alt mandskabet blæst ud, og i den mest fygende sne måtte vi sige dem farvel. Og dog var det med blandede følelser, hvormed vi så dem drage bort, thi det gjorde os inderligt ondt for dem, men på den anden side blev vi så fri for kamp her, og det var en stor beroligelse for os.--

Da nu de sidste folk var borte, så begyndte vi at låse skabe og alt af. Pakkede en del flæsk ned i kasse og fik ryddet nogenlunde op, for der var jo tilsjasket over alt. Det skulle ikke se alt for galt ud til tyskernes ankomst.

Klokken 12 gik vi i seng for at tage, hvad søvn vi kunne få, og takkede Gud for den rolige nat og hvile, vi havde fået, og alt var roligt. Nu fik vi gjort bedre i orden rundt om, og vi ventede preusserne hvert øjeblik.

Henrik gik ind til Gråsten og hørte der, at der kun havde været en tysk patrulje i Rinkenæs, så der kom vist ingen i nat.

Poul var kørt med havre til Sønderborg, kommanderet til det. Vi var uden brød og smør, og intet var at få i byen. Altså jo længere de ventede, desto bedre for os, men idag kommer de vist.

Poul kom til vor store glæde hjem i nat. Mange kommer ikke hjem. De beholder dem til pligtkørsel. Poul fortalte, at alle Dybbøls beboere er borte, og byen er fyldt med militær. I Sønderborg og rundt om er aldeles udspist.--

Onsdag. Alt endnu roligt. De forskellige forposter ses at ride omkring. Vi gik roligt i seng, da det fæg så meget, at vi anså det for umuligt, at tyskerne ville vove sig fra Rinkenæs. Men klokken 3 sprang Henrik op, og jeg

bad ham høre, hvem det var, thi jeg kunne jo godt blive liggende, hvis det var en eller to officerer, for så kunne Anne godt give dem kaffe, men da jeg fik at vide, at det var fire officerer og 160 mand preussere, der skulle indkvarteres her, var jeg naturligvis ikke sen, og med klapprende tænder og rystende hånd fik jeg tændt lys.

Det var første gang, jeg så fjenden, og idet jeg åbnede døren til dagligstuen, vrimlede det med militær, og kun med megen møje lykkedes det mig at komme ind i spisekammeret, thi køkkenet var uigennemtrængeligt.

Imidlertid fik jeg Anne, min tro støtte fat, og i spisekammeret rådslog vi sammen. Oppe i bagehuset havde vi lagt brød, der skulle bages, så der kunne vi ikke lade soldaterne koge.

Det måtte altså blive i køkkenet, så mange der kunne være ag gangen, og hver løb med sin kasserolle med kaffebønner, som de først havde malet på vor kaffemølle.

Kaffen blev kogt i en smule mælk med grumset, og således blev det drukket. Officererne forlangte kaffe, brød, ild og lys, kort sagt - alt.

Det gjaldt at samle sig og tale tysk, så de kunne forstå os, være høflige og befale sig i Guds hånd. De højere officerer var meget høflige og spurgte, om jeg var Fräulein her, og de hilste meget galant, og til dem henvendte vi os, når det blev alt for broget. De blev hele dagen og spiste og forlangte uophørligt, men da det var to baroner, zweimal aus Adel sagde tjeneren, og da de lød så overordentlige flotte, så tænkte jeg, så betaler de også, for det de får, og jeg gjorde mig umage for, at alt var rigtig godt. De bad Henrik, om Poul ikke kunne tage forskelligt med fra Flensborg. Han var nemlig kørt ind med sårede preussere, da forposterne stadig kæmper. Endnu er han ikke kommet tilbage, blot han snart kommer, og de ikke beholder ham til kørsel.

Det var loo østers, fire pund fineste chokolade, hårolie m.m. officererne havde bestilt, at Poul skulle tage med fra Flensborg, og det faldt os ikke ind at være mistroiske, men da vi så idag fik at vide, at de skulle rejse klokken 5, så spurgte Henrik hauptmanden, hvor han skulle sende disse varer hen, men fik det svar, at dem kunne hans efterfølgere få, og så gav han os uden videre den halve betaling af, hvad vi havde til hensigt efter vor beregning at forlange. Her har de spist ud i et, og havde intet medbragt selv, så det var jo ærgerligt. Men det var ikke det værste.

De menige huserede forfærdeligt hele onsdagen hos os. Da badingen var overstået, kom nogle op og kogte i bagehuset, og nogle i gården ved et stort bål.

Da jeg skulle lave middag til officererne, fik jeg ved hauptmandens hjælp lidt luft i køkkenet.

Da det blev aften blev det rent galt. Folkene lå i ni forskellige rum, tog hvad de kunne få, og hvert sted et lys, og først sent fik vi dem til ro.

Det er et underligt syn med alle de opstillede geværer i gården, og det er gruelig oprørende at høre dem tale om, hvorledes die Dänen laufen, så snart de ser dem. Forresten er det høje smukke folk og fint klædt. Ved den tid da de skulle bort, var de meget lystige og kåde ude i gården, og da de havde fundet en madpose fra de danske, så hejsede de den op i vor flagsteng, men Henrik imponerede dem ved øjeblikkelig at gå ud og roligt tage den ned og sagde, at han skulle nok sørge for, hvad det skulle hejses på hans flagstang.

Vi længtes kun efter det øjeblik, da de skulle afmarchere for at gøre i orden til de næste, men de gik ikke før afløsningen kom. I det sidste øjeblik da de stillede op i gården, opdagede vi, at de var brudt ind i kælderen, og der havde taget 4 halve gode oste, 20 flasker kornbræn-

devin og ti flasker rødvin, men heldigvis ikke haft tid til at undersøge de to kasser der stod tilsømede.

Det var altså derfor, de var så glade. Henrik meldte det straks til obersten, og idag har her været en officer for at forespørge, hvad der var taget og betalte de ting fra Flensborg, så det har vi måske for vor gode behandling af dem, at de ikke synes, de kunne opføre dem så sjofelt. Der skal nu indledes undersøgelse imod dem.

Officererne har fået fat i en hare, som de har leveret ud i køkkenet og vil have den til aftensmad. Igår aftes drak de sig ganske fulde for at samle mod til den natte-lige kamp, som de dog slap for. Nu i aften gør de vel det samme, da Anne fortæller og, at de har et meget stort vin-forråd og navnlig Arrak.

Soldaterne skal også have gilde i aften, da der fra Kiels damer er kommet 1.000 stykker belagt finbrød til dem. Vi har hørt rygter om oprør i København, kongens flugt til England og vort land givet til den svenske kronprins. Mon det kan være sandt?

Mandag d. 15 februar. Igår skrev jeg ikke. Jeg kunne ikke få min hånd rolig et øjeblik. Den nye indkvartering forårsager endnu flere ærgrelser. Der er fem officerer, omtrent 40 mand og fuldt af heste.

Jeg havde intet brød og smør i huset, så jeg måtte sige det til dem og bad dem selv sørge for deres fornødenheder. Vi ville gerne koge og gøre istand for dem, men huset var tomt. De troede det ikke.---

Det er nogle gruelig simple, uopdragne mennesker. I den store stue ligger der brændevinsankere, flæsk og vin, alt imellem hinanden. Der er en gruelig stank der inde. Skønt jeg har sørget for fire senge og sovesofa, så sender de dog bud ind efter hovedpuder med betræk. Jeg har intet

rent tøj i linnedskabet mere. Vi kan ikke få vasket, så jeg ved ikke, hvordan dette skal gå i længden. Hvor er det dog tungt at se hele sit indbo blive skånselsløst ødelagt. De store firespændige vogne køre de midt ud i hveden. Hestene står på utærsket strå, ja hvad skal enden blive?

Henrik har været et lille løb inde i Gråsten, hvor det skulle være grueligt. De ville trække heste ind i madam Stilhof.s stue. (Madam Stilhof havde kro på torvet. Det senere Kraags gæstgiveri, der blev revet ned, da Gråstens rådhus blev bygget.)

Orgelet i kirken lød nok så lysteligt. Herredsfogden var rasende.

Lørdag d. 13 februar. Henrik er kommet fra Gråsten, hvor tilstanden er gruelig. Herredsfogeden er sengeliggende, og husfogden, Chr. Wegge rent ude af sig selv.

Flere præster er transporterede bort, såsom Mørk Hansen, Felsted og Roth, Varnæs. Den sidste mødte Henrik på hjemvejen med en soldat, men da de ville tale sammen, sagde soldaten "Vorwärts". Vi er ikke hyggelige til mode.

Henrik har vist mig, hvor han gemte vort lille pengeforråd i tilfælde af, at han skulle blive afhentet. Men i dette øjeblik har en officer sagt, at han bliver her. Nu får vi se.

Det vil unægtelig være hårdt at se ham drage bort, men jeg har sagt ham, at for min skyld må han ikke være forknýt, for jeg vil bestandig vende mig til den øverste af vor indkvartering og bede om beskyttelse. Og jeg har jo den prægtige Anna, som vi altid har holdt af og nu endnu mere.

Jeg driver en lille mælkehandel med soldaterne. For 1 skilling mælk bliver der solgt mange gange. Jeg har fået døren fra vaskehuset til folkestuen tilnaglet, så der ingen gennemgang er, så bliver der aldrig så fuldt hos os i køkkenet.

Husfoged Chr. Wegge.

En husfoged var en kongelig embedsmand. På billedet, der er taget ca. 1860 i Flensborg, ser vi Chr. Wegge i sit embedes gallauniform. Som husfoged var han øverste embedsmand på de gråstenske godser. Han havde tilsyn med slottet, forpagtergårdene, møller, broer og veje og tillige et vist tilsyn med skevene. Chr. Wegge var husfoged i Gråsten fra 1850 til 1864.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Intet høre vi om, hvordan det går i verden. Deres aviser, skjuler de for os. Henrik ville idag have gået til Gråsten, men jeg tror ikke, han kan bevæge sig til at bede disse rå mennesker om tilladelse dertil.

På Bøjskov skal der være forfærdeligt. loo kær går ude på marken, og mælken bliver drukket lige ud af spandene. Det er dyrtid overalt.

Tirsdag d. 16 februar.--- Det var trist at se, da Henrik og degnen kom slæbende på altertavlen, malerier og altertæppe fra vor lille hyggelige Adsbøl kirke. Der er hugget skydehuller rundt omkring i den, og i kromandens mark vil de anlægge forskansninger.

Henrik gik ind til Gråsten idag, og med angst ventede jeg hans tilbagekomst. Han havde ikke talt med mange derinde, kun farver Jürgensen som sagde de havde det så grueligt. Han og købmand Detlefsen, to rigtige danske slesvigere, måtte døje meget af tyskerne. Imidlertid kunne Henrik ikke stå længe og tale med ham. Herredsfogeden har stuearrest, og når han vil ud, skal han have en soldat med sig. Husfogeden må kun gå mellem sit eget hus og slottet, hvor det siges prins Friedrich Carl bor. Apotekerer er senge­liggende. Man sagde også, at forhenværende skovrider Grottrian skal være herredsfoged, og at hertugen er proklameret i Haderslev og Åbenrå.

Torsdag d. 18 februar.--- Her i denne morgenstund er meget militær gået forbi på vejen med kanoner. Vor indkvartering er også rykket ud på nogle tjenere nær. Klokken 2 kom det tyske militær hjem, og vi tror at kunne mærke, at de havde fået på hovedet, men desværre har vi set en del danske fanger komme forbi.

Tyskerne har været på Sandbjerg idag, og der arresteret pastor Bülow og inspektør Thaysen. Det fortælles, at den sidste var i morgensko, og man siger, at de sætter deres

fanger i Krags kælder. (Frederik Carl Krag var herredsfoged i Gråsten 1863-64.) Fra Broager skal de have hentet pastor Schleppegrell og flere. De danske har skudt tyskernes bro ved Egersund i sønk. Nu er tyskerne Dybbøl så nær på alle kanter, som de vel kan komme, så nu gælder det, om vor arme' kan hævde sit gamle navn.---

Alt det brænde, som vi skulle have til næste vinter, det brændes nu, og når det er forbi, så går plankeværker og bænke. En af vore store havebænke har de ganske skilt ad. Degnens hus er forvandlet til en fæstning, idet tyskerne har stablet favnbrænde op rundt om og i alle vinduer og befalet degnen at rømme huset.

Han har fået noget linned ført bort, og vi har tilbudt dem at sætte nogle møbler på vort loft, men på deres eget ansvar, for hvor meget mere sikkert er vi her. Det vil være et svært spørgsmål, og ligeledes har vi tilbudt familien at komme til os, når de er i forlegenhed.

Torsdag d. 25 februar. Den næste indkvartering var major Hühner med tilbehør. Han kom os imøde og udtrykte sin mageløse glæde over atter at være kommet til os, kort sagt, var henrykt, hvilket han udtalte med tysk veltalendehed. Jeg kunne ikke nære mig for at le, hvad han vel antog for glæde hos mig, og så bad han mig meget høflig, om jeg ville skrive op, hvad jeg lagde ud for dem, thi de generede sig for at forlange, når de ikke kunne betale det. Denne erfaring har jeg nu ellers ikke gjort i denne tid. dog er det mig kært, at det kom fra ham selv, for Henrik har ikke den mindste indtægt. Hans kongelige gage udebliver, så det er dobbelt besværligt at have større udgifter end højest nødvendigt.

Igår fik vi underretning om den stakkels Bülow og inspektøren på Sandbjerg stadig er i fangenskab i Gråsten.

De bor på loftet hos en jøde og skal have det usselt, og der står bestandig to soldater på vagt uden for døren. De må ikke komme hjem førend skanserne er taget, så det kan vare længe. Hvor er det dog trist, at man ikke kan hjælpe, hvor man så inderligt gerne vil.--

Søndag d. 29 februar. Det er gået rigtig godt med disse mennesker som nu forlod os idag. De har dagligt udtrykt deres tilfredshed i alle retninger. Mest holdt de dog af den russiske maskine til Grog og den store dänische lampe. Jeg har nemlig fået min moderaturlampe (olielampe) lavet om til petroleum, og den lyser udmærket.

Træsnit fra Illustreret Tidende. 1864
(Lokalhistorisk arkiv)

Afløsningen var desværre major Cramer, den grove doktor Strich og de uopdragne løjtnanter. Men rimeligvis er det kommet dem for øre, at vi har beklaget os til andre over dem, thi majoren havde gjort forsøg på at skaffe et andet kvarter, men det var forgæves.

Nu er det aften, og jeg har slet ikke set dem endnu, deres tjenere koger og steger til hver sin herre. Vi vil også forsøge at lade deres opvartere gøre rent hos dem, for ikke at udsætte Anna og dermed os selv for deres råhed og grovhed.

De menige er akkurat som officererne, de stormer køkkenet, er uartige til det yderste. Men de har også gjort sig almindelig bekendte ved deres opførsel, og preusserne sagde om dem, at det var et slet kor.

Jeg havde den glæde ved deres ankomst at hilse på min bismar, den var som så meget andet bortført, og jeg har nu godt håb om at få den igen. Det er de utroligste ting, de bemægtiger sig.---

14 marts.-- Afløsningen idag bestod af 30 forsultne mand fra Köln, som vi måtte bespise med smørrebrød og kaffe både morgen og aften, men det skete i al mulig ro og orden med lo af gangen. Der kom en meget net underofficer og spurgte høflig, om vi ikke kunne gøre det, da folkene var kommet fra Flensborg og intet fik udleveret før næste dag. De ville naturligvis betale, hvad det kostede os. Jeg gjorde det for 8 mark om aftenen, og om morgenen hvor de havde mere appetit for 9 mark og 8 skilling. Det lod til, at de fandt, det var en manerlig betaling. Vi driver en simple kro. Men mælkehandelen er den bedste handel, så det er skade, at vi ikke har så meget, og før i april kan vi ikke vente mere.---

Mit stakkels linned lider gruelig under al dette leben. når officererne mangle bånd, generer de sig ikke for at skære båndene af pudevårene, og dugene overstænkes med blæk.

Alle lærerne ved latinskolen i Flensborg har nu fået deres afsked. Man kan jo ikke andet end tænke: " Når kommer turen til os ? "

15 marts. Hvilken mageløs dag vi har haft idag. Imorges rejste officererne med nogle menige, så vi har kun beholdt 13 soldater. De har god plads til at koge i vaskerummet, så vi kan næsten ikke mærke dem.

Jeg skylder min gode konduite imorges, at jeg fik 8 mark, som jeg havde leveret smør og sukker for. Den ene officer var nemlig taget væk igår uden at spørge, om han skyldte noget. I morges gik tjeneren og pakkede ind for sin major, og da vi spurgte, hvor majoren var, svarede han, at hans herre kom snart igen.

Det blev dog Anna og mig lidt mistænkeligt, da kufferterne kom på en vogn, og en underofficer sagde også, at major Henderwirk ikke kom tilbage. Gal på ham var jeg i forvejen, da det var ham, der havde skåret båndene af pudevårene og været uforskammet, da vi ingen æg havde i huset. Så da tjeneren kom for at hente to pund oksekød, kaffebønner og andet, som majoren og hans adjutant skulle have haft, hvis de var blevet her, så nægtede jeg at udlevere det, idet jeg sagde, at majoren ikke havde betalt, hvad han havde fået, så jeg ville beholde disse fødevarer. Soldaten blev forbløffet, og han gik og hentede sin underofficer, som høfligt bad mig skrive en regning for major og adjutant, hvilket jeg gjorde, kvitterede og fik så mine 8 mark, hvorpå jeg udleverede sagerne.

Man bliver vant til forholdene, og du ser, jeg er ikke så forknytt af mig.

Samme mand havde på sin vogn en hvid vandkande, som han vistnok ligesom de danske soldater " har reddet et sted ", og den brugte han til at drikke øl af. Nu er den blevet her, så jeg sagde til Henrik, at nu "havde jeg reddet den". Begreberne kan i sandhed blive lidt forvirrede om, hvad

der er mit og dit. Vi må undertiden stjæle vore egne ting, for når vi beder om dem, får vi dem ikke.

Henrik har haft et par begravelser og barnedåbe i denne tid, men i kirkerne kan han ikke komme, de bliver brugt til indkvartering.

Der er nu samlet en uhyre stor styrke ved Nybøl, og man siger, at der atter idag har været kæmpet lidt, men vi har ingen skud hørt.

1 april. Ingen forandring. Det ser broget ud hos os. Der er stjålet to ænder, tre høns og æg hos mig, men det er dog ikke så galt som hos Vogelsangs, (ejer af gården Holbæk) hvor de har slagtet to får med store lam i.

I Gråsten er alle danske mænd arresterede. Jeg kan ikke forstå, at Henrik er fri, og han selv heller ikke. Han mener, det hjælper ham, at han ikke bor i Gråsten.

Onsdag d. 20 april. Meget har vi oplevet i disse dage. Søndag eftermiddag så vi atter brotrainet køre forbi, og hele natten var her uro i huset og på landevejen. Vore indkvarterede soldater drog ud klokken 4, og fra den tid vrimlede vejen af vore fjender.

Der var en hob, og når man så tænker på vor lille hær, og så disse utallige skarer drage her forbi, så var vi ikke aldeles uforberedte på udfaldet, da vi vidste, hvorledes de første skanser var skudt sammen.

Det dundrede den hele dag, og hen mod middag kom nogle burscher jublende hjem og fortalte, at skanserne var taget, og 10.000 mand stod allerede på Als.

Vi har ofte hørt løgnagtige beretninger, så vi håbede, at det måske kun var en eller to skanser, de havde taget, men da vi kort efter så fanger i hundredevis komme forbi, dæ vidste vi, det var sandt.

Hvor var det dog usigelig bittert at se vore landsmænd komme afvæbnede. Mellem de røde husarer gik der fire mand

i hvert geled, og så husarer tilsidst. Det fik aldrig ende. 12-1400 tror vi næsten.

Så kom hele vor indkvartering hjem, og de jublede og sang, så man næsten ikke vidste, hvor man skulle gå hen.

Hvor er det dog bitre, tunge tider, når således det ene håb glipper efter det andet. Så ved man ikke hvad der skal blive af vort lille Danmark.

Så kom beskrivelsen af al den jammer og nød, og så de fod for fod kørende vogne med vore sårede landsmænd. De tyske sårede blev sejlet bort.

De tårer, der randt den dag, er de bitreste, jeg har kendt. Om eftermiddagen kørte Henrik ud på valpladsen med en officer, der har deltaget i forrige krig, og der mistet sit ene ben. Han er så opfyldt af de danskes tapperhed.

Henrik havde 6 flasker vin og en krukke med 12-14 potter tynd suppe, som kunne lække de sårede. Den hældte ambulancesoldaterne i deres blikdåser, og gav de sårede at drikke. Henrik sagde, at han ikke kunne kende skanserne igen.

De dybe grave var ved den bestandige skydning blevet til grøfter, og hele terrainet var hul på hul i jorden. Han talte ikke om, hvorledes der lå et ben et sted og hoved og fingre andre steder, for han tænkte vist, at jeg ikke kunne tåle at høre om disse rædsler, men soldaterne havde kun altfor tydeligt udmalet det, mens jeg gik i køkkenet og var tvunget til at sørge for mad til de forsultne sejerherrer.

De sårede blev forbundet i et telt på marken, da lazarettene forlængst var fulde. Ved Henriks hjemkomst var alle deres egne blevet forbundet. Det var kun danske som lå tilbage.

Tirsdag d. 21 april. Henrik gik til Gråsten for hos høje vedkommende at få tilladelse som præst, ikke som dansk mand at besøge lazarettene i Stenderup og Broager.

Den blev efter en del vanskeligheder givet under den betingelse, at han ikke drev politik, og straks om eftermiddagen begyndte han så sit sørgelig hverv.

I Stenderup lå 24 danske, som alle var ham inderlig taknemmelig for, at han ville skrive til deres hjem, og om natten sad han så og skrev 24 beretninger til deres slægtninge.

Næste dag begav han sig tilfods til Broager, hvor der var omtrent det samme antal danske. Prins Friedrich Carl kom på lazarettet, mens Henrik var der. Prinsen talte med hver enkelt tysker, og da han kom til den danske løjtnant v. Kroghs seng, spurgte han, om han talte tysk, og løjtnanten svarede, ja. Prinsen spurgte så, om han var tilfreds, hvortil han svarede, ja.

De øvrige danske så prinsen ikke til, men befalede de skulle skilles fra tyskerne, hvilket de gerne ville.

De har det så godt, som det under omstændighederne er muligt. Kun vil Henrik nu se, hvorledes det bliver ham muligt at skaffe dem lidt forfriskninger.

Han fik løfte om, at deres breve måtte blive sendt med parlamentær til Sønderborg, for at de ikke skulle blive for gamle.

Meget træt kom min kære Henrik hjem og satte sig så atter til at skrive breve. Imorgen og på lørdag går han så igen på sygebesøg.

Herhjemme går det som det kan. Her er over 100 mand og mange officerer. Jeg vil ikke glemme at fortælle, at de fremmede officerer gav Henrik 8 rdl. til de danske sårede.

D. 30 maj. Længe er det siden, at jeg har haft mit store brev foran mig, og egentlig må jeg vel søge grunden i lidt forsagthed og modløshed, for selv under sædvanlige rolige forhold bliver mit sind så usigelig tungt ved sådan en forestående begivenhed. (Fru Gad fødte 17 juni en datter, der døde 7 juli.)

Vi følte ingen glæde over våbenhvilen, kun at så myrder folk dog ikke hinanden så længe, men ellers vil det jo kun drage sagen i langdrag, og fortsættelse rimeligvis følge.

Den store lettelse med en lille indkvartering føler vi heller ikke. De lo mand som vi nu har, skal nu rigtig godte og pleje sig i denne tid, så der er en bestandig kogen og brasen. Mine sengeklæder har vi måtte give dem tillige med lagener, da de skal ligge uden klæder, og man kan jo næsten ikke andet end unde dem det, efter de i tre måneder ikke har været af tøjet.

D. 24 juni. Det bliver nu rent glemt at skrive, og dog vil jeg fortryde det senere, når jeg ikke så godt som muligt beskriver tiden.

Jeg slap ved doktor Behnin, som levede med os som søn af huset. Han havde allerede flere gange inden våbenhvilen været inde hos os og spillet på klaveret og set til børnene, som var begyndt at skrante. Han havde tidligere tilbragt syv uger sammen med andre officerer, men da kendte vi ham ikke.

Nu han var alene, syntes vi, at det var besynderligt at opvarte ham alene, så hvormeget det end generede mig i begyndelsen, så tog vi ham ind til os til alle måltider med undtagelse af morgenmaden.

Det hjalp, at han var læge, og snart fik vi desværre brug for ham til alle fire børn som fik mæslinger, og dermed kom han os rigtig nær, så vi kom til at holde rigtig meget af ham. Han var meget livlig og havde mange interesser, kun ikke militærvæsen, det hadede han, og det pinte ham at leve sammen med officererne, så han var taknemmelig over at leve i sådan en elskværdig families kreds.

Han spillede for os hver aften. I Berlin var han direktør for en musikforening, og han var henrykt over en skat, som

han bragte hjem med sig, som vi havde skaffet ham. Den bestod i nordisk folkemelodier.

Så holdt han også rigtig meget af at få en passiar med mig. Han sad så lige overfor mit sybord og begyndte næsten altid med at takke for vor store godhed mod ham, det ville han ikke glemme hele sit liv, og vi var os egentlig ingen godhed bevidst. Så måtte jeg jo tale tysk, og så kunne jeg altid se på hans ansigt, når jeg sagde noget rigtigt desperat.

Lære at tale korrekt tysk er mig umuligt, så længe jeg hader det tyske uvæsen så stærkt, og så skader det ikke, at sproget bliver radbrækket.

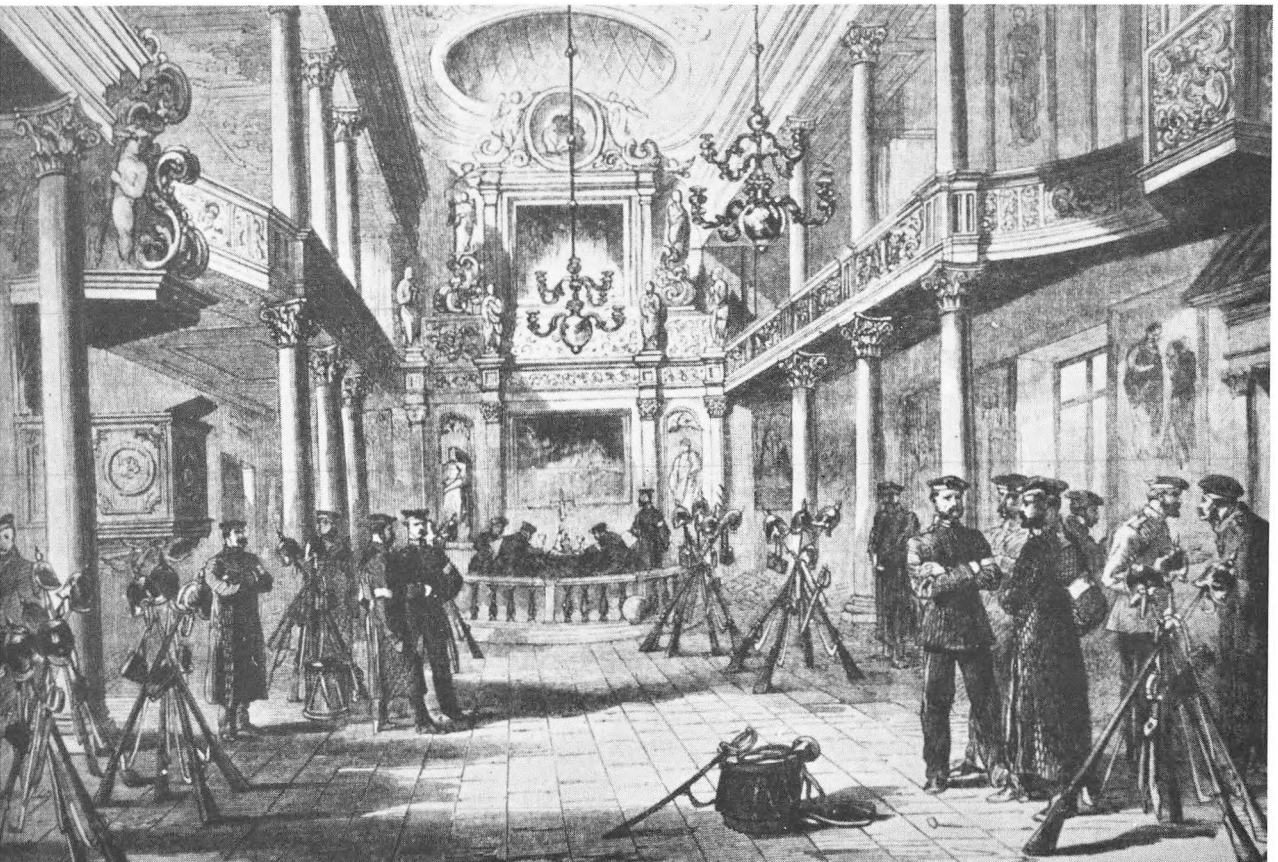
Han hjalp at passe børnene og holdt meget af dem, og ved enhver lejlighed viste han sin taknemmelighed.

Den sidste uge han var her, så jeg ham ikke, da jeg fik min lille pige, og kom først op den morgen, da han sagde farvel. Tårene stod ham i øjnene ved at forlade det hus, hvor han havde været et fjerding år, og hvor han nu følte sig hjemme. Han bragte mig et brev fra hans Mathilde, som takkede mig så meget, at jeg blev ganske undseelig.

De havde været forlovet i tre år, og skulle have bryllup, da han blev udkommanderet. Han havde levende medfølelse for alt, hvad vi havde gennemgået og kunne ikke fatte den ro, hvormed vi bar alt.----

Der går nu en måned inden fru Gad igen skriver i sit dagbogsbrev, og det er det sidste notat.

D. 26 juli. En hel ubeskrivelig dejlig uge har vi haft uden tyskere, men i aften er der meldt en hauptmand og otte mand med bespisning.

Tyske soldater indkvarterede i Gråsten slotskirke.
Samtidig tegning i Illustrated London News.
(Lokalhistorisk arkiv).

Om familien Gads videre skæbne kan vi oplyse, at pastor Gad egentlig gerne ville blive i Adsbøl, og han havde også fået mange opfordringer fra menigheden herom, men de nationale modsætninger umuliggjorde det. Han søgte derfor et embede nord for Kongeåen. I sin ansøgning redegør han for forholdene.

" I dette embede (Adsbøl) har jeg nu virket i noget over to år under vanskelige forhold, idet tyske og danske navnlig i Gråsten står så skarpt over for hinanden, at det næsten er mig selv en gåde, at det har kunnet lykkes mig at vinde mine menigheders hengivenhed. Men at jeg besidder denne, derpå har jeg navnlig under det sidste halve års trængsler haft mangfoldig og tvetydige beviser. Hvis jeg kunne vente at udrette nogen gavn og forvalte mit embede med den troskab, som jeg har tilsvoret min konge, ville jeg betænke mig på at søge forflyttelse, men det er desværre ikke længere tilfældet. I Gråsten har det slesvig-holstenske parti ved bestikkelser, trusler og allehånde rænkespil fået de fleste beboere til at stemme på, at hveranden søndag skal afholdes tysk prædiken. Noget som jeg ikke kan indlade mig på med god samvittighed, da det er det samme, som at lukke kirken for den største halvdel af sognebeboerne. Jeg har derfor erklæret mine foresatte, at jeg hverken kan eller vil prædike på tysk i Gråsten, og det er derfor blevet betydet mig, at jeg vil få min afsked, og for øjeblikket drejer spørgsmålet, såvidt jeg ved, kun om at opdrive en eftermand.--"

Der var imidlertid ikke embede til alle de danske præster, der blev afskediget efter krigen, så de første år måtte familien Gad leve af en beskedent understøttelse. Pastor Gad havde opgjort sine tab under krigen til ca. 3.000 rdl.

Først i 1866 fik han embede i nærheden af Horsens. Senere blev han forflyttet til Tranekær-Tullebølle på Langeland og her døde han 1886. Hans hustru, der tappert havde stået ved hans side, overlevede ham til 1908.

v/ Poul Andersen.

Årets gang 1980

Januar

1. I en nytårsudtalelse forudser borgmester A.A.Matthiesen en stramning på alle områder. Også formanden for kommunens socialudvalg, Karl A.Petersen, mener, der må vises tilbageholdenhed.
28. Grundejerne i det nye boligkvarter, Dyrkobbøl, organiserer sig i "Dyrkobbøl grundejerforening". Til bestyrelsen valgtes: Merete Berkjær, Annagrethe Højn, Per A.Jensen Ejvind Kristiansen og Erling Fransson.
29. Gråsten Handelsstandsforening afholder generalforsamling. Formanden, branddirektør H.P.Tygesen, kommer i sin beretning ind på mange aktuelle emner, som bolig- og industribyggeri. Pakeringsforhold og offentlig trafik.
Foreningens regnskab balancerer med 74.658,-kr.

Februar

1. Forlydende om flytning af Gråsten politi til Åbenrå vækker bekymring, og både Handelsstandsforeningen og Gråsten og Fjordegnens konservative vælgerforening protesterer stærkt.
7. Teaterforeningen for Gråsten og omegn indvier den nye scene i Ahlmannsparken. 500 tilskuere overværer opførelsen af en musical, "Godspell". Scene, fortæppe, stole og hynder har kostet 190.000 kr. Men nu har Gråsten også gode teaterforhold.

8. Fjernvarmeprisen vil stige med 30% i forhold til 1979.
15. Smørsejladsen på Gråsten har "fødselsvanskeligheder". Den vil ikke begynde før alle faciliteter er i orden.
16. Sydbank åbner en filial i Ulsnæscentret.

Marts

6. Danfossorkesteret giver koncert i Ahlmannsparken i anledning af Danfoss har været 10 år i Gråsten.
8. Forældre i Rinkenæs må indstille sig på, at det bliver dyrere at få børn i børnehaven.
9. På Gråsten kirkegård skal opføres en bygning der skal rumme kontor til lederen af kirkegården og mødelokale til menighedsrådet.
13. Radio-Toft kan fejre 45 års forretningsjubilæum.
19. Rinkenæs frivillige brandværn har bestået i 90 år. Værnet har 27 aktive medlemmer og et orkester på 23 mand. I anledning af jubilæet udsender man et lille skrift, der fortæller om de 90 år.

April

1. Rejsegilde på Gråsten Andelsboligforenings nye blok i Engparken. Der bliver 33 lejligheder og efterspørgslen er stor.
15. I de kommende måneder skal ungdomsledige anlægge en friluftsscene i Gartnerslugten i Rinkenæs.
17. To drenge fra Gråsten skole er inviteret til at deltage i sommertogt ombord på "Søulven".
18. Halbyggeriet i Rinkenæs er nu igang.
25. Der er rejsegilde på den nye fløj med faglokaler på Gråsten skole.

Maj

10. Deutsche Ruderverein i Gråsten er vært ved et stort rostævne.
12. Adsbøl klubhus bliver officielt indviet. Med dette hus opfyldes et længe næret ønske for beboerne.
20. Politiassistent J.P.Egebjerg Andersen træder på grund af sygdom ud af byrådet. Han efterfølges af truchfører Holger Jensen.
22. Vittfoss fylder 50 år.
29. Kaj Funder fra Gråsten sejlklub fik førstepladsen ved klubbens Grindemesterskab.
30. Kværs nye brandstation overgives ved en lille sammenkomst til brandværnet i Kværs.

Juni

1. Gråsten tambourkorps er efterspurgt. Orkesteret skal en uge til Østrig og senere på sommeren spille ved mange ringriderfester.
3. Rinkenæs Ungdoms- og Idrætsforening afholder idrætsuge med mange arrangementer.
15. Brandværnet i Kværs-Tørsbøl kan se tilbage på 90 virksomme år.
20. Historisk forening for Gråsten by og egn er på en vellykket aftenudflugt ad Hærvejen til Urnehoved og Klipleve kirke.
21. FDF og FDP holder rejsegilde på deres nye kredshus i Dyrbobbel.

Juli

1. Kommunen nedsætter komite, der skal forestå indsamling til Flygtning 81.
13. Gråsten frivillige brandværn har 100 års-jubilæum. Stor reception på brandstationen. Brandværnet udgiver et fyldigt festskrift med glimt fra de 100 år.
- 19- Gråsten Ringriderforening afholder sin årlige fest.
22. 5 orkestre deltager. Rekorddeltagelse af ryttere, ialt 338. Også rekord af cykleringridere, nemlig 201. Men størst rekord i regn og pløje på festpladsen.
29. Kværs ringriderforening har rekorddeltagelse af ryttere. 186 var mødt frem, og dagen var begunstiget af fint sommervejr.

August

7. Kværs husholdningsforening har sommerudflugt til Als.
15. Byrådet beslutter at byggemodnede industrigrunde i Tørsbøl.
17. Dronning Ingrid indbyder til slotskoncert.
28. Salgs- og reklameforeningen afholder torvedage i Gråsten. Dagene er succes. Mange mennesker. Gode muligheder for billige indkøb, og masser af underholdning spændende fra stylvælg til faldskærmsudspring.

September

9. Byrådet beslutter at skatteprocenten uændret vil være 17.
26. Så kom den første smørbåd til Gråsten.
26. Lokalkomiteen for Flygtning 81 indkalder til et orienterende møde. Alle kommunens foreninger og organisationer skal inddrages i arbejdet, og ved mødet kom allerede det første bidrag.
27. Der skal lys over land i Kværstorsbøl. Men noget lyshav bliver det nu ikke. Der bevilliges enkelte lysmaster.

Oktober

1. Rinkenæshus får nyt værtspar.
Menighedsrådsvalgene står for døren. I Adsbøl, Kværstorsbøl og Rinkenæs bliver der fredsvalg, men i Gråsten er opstillet en alternativ liste. For første gang i 60 år bliver der kampvalg, og valgkampen er begyndt.
15. Interesserede indbydes til møde om billiard, og for at drøfte en eventuel oprettelse af en billiardklub.

November

4. Trods underskud på ringriderfesten kan Gråsten ringriderforening uddele 22.900 kr. til en lang række foreninger.
6. Menighedsrådsvalget havde fået 718 af de stemmeberettigede til valgurnerne. Den alternative liste fik valgt 5 kandidater, den gamle liste 3.
7. Gråstens rensningsanlæg ved Huk indvies. Anlægget har kostet 4 mill. kr. og er beregnet til at kunne rense spildevand fra 25.000 husstande.

20. Gråsten Tambourkorps kan fejre 5 års fødselsdag. Man benytter lejligheden til at tage navneforandring til Gråsten Garden. Garden har 50 medlemmer.
25. Gennem nogle måneder har der været uro om plejehjemmet Christiansro. Lederen, Hanne Scherbarth, op-siger sin stilling. Byrådet accepterer opsigelsen og plejehjemmet skal i fremtiden ledes gennem sam-arbejde med sammenslutningen af diakonhjem.

December

3. Kommunen udsender en vejviser. Den indeholder et væld af oplysninger om institutioner, foreninger og adresser.
11. Vi er i julemåneden, og Ungdomsforeningen holder sam-men med Husholdningsforening adventsfest i Rinkenæs-hus.
14. Julekoncert i Gråsten slotskirke.
16. Adventsfest i Kværs.
17. Adsbøl Borgerforening afholder adventssammenkomst i klubhuset.
18. Flygtning 81 har allerede modtaget mange pengegaver. Fra en fest på Gråsten skole blev der givet 6.918 kr. Lokalkomiteen oplyser, at man regner med at nå 15.000 kr. inden 1. januar. Og i løbet af foråret er plan-lagt mange arrangementer inden finalen i Ahlmannsparken d. 3 maj.
21. Gråsten kommunes ældste indbygger, fru Cathrine Marie Albers.bliver 101 år.

Nogle tal fra 1980

Sejladsen på Gråsten er atter steget i 1980. 1.834 fartøjer flere end i 1979. Fjordbådene og lystbåde tegner sig for 13.895, mens fragtskibe og fiskekuttere kun beløber sig til 906.

Indbyggerantallet var 1.1.1980: 6.752, og det var 1.1.1981 steget med 41 til 6.793.

I 1980 fødtes der 60 børn mod 90 året før. Der døde 75 mod 91 i 1979.

Kommunens regnskab balancerede med 143 mill.kr. En stigning på 11 millioner.

Til medlemmerne

Ekstra eksemplarer af årsskriftet kan som sædvanligt købes af vore medlemmer til en favørpris på 15,-kr. pr. stk.

Af tidligere årgange er 1976-1977 og 1980 udsolgt, og af 1975-1978 og 1979 er oplaget kun beskedent.

Medlemmer kan købe disse årgange for 10,- kr pr. stk. ved henvendelse til revisor A.O.Skau, Slotsbakken 8. Gråsten.

Genoptrykket af A.D.Jørgensen: Gråstens ældre historie, kan medlemmerne stadig købe for 20,- kr. pr. stk. Det er en fortrinlig lille gavebog, og den fåes ved henvendelse på Gråsten Bibliotek, Ahlmannsparken.

